

ELŐSZÓ

A) JÓKAI MÓR, A NYELV UTOLÉRHETETLEN MŰVÉSZE

I. KUTATÁSTÖRTÉNET

Jókai Mórnak, „a keleti mesélők egyenes utódá”-nak (Babits) művei a nemzeti műveltségünknek ugyanolyan szerves részét képezik, mint az ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM, Balassi Bálint, Arany János, Ady Endre vagy Weöres Sándor költeményei. Olvasónemzedékek nőttek fel szövevényes cselekményű regényein, történeteit Európa-szerte olvasták. Írói nagyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy regényeinek magyar kiadását rövidesen követték az idegen nyelvű fordítások, s még életében az alábbi nyelveken váltak hozzáférhetővé: angol, cseh, dán, észt, finn, holland, horvát, lengyel, lett, német, olasz, orosz, svéd és szerb. Némely munkáit gyakran több műfordító is tolmácsolta ugyanarra a nyelvre.¹ Műveit Viktória királynő (1819–1901) is szívesen forgatta: AZ ÚJ FÖLDESÚR a kedvenc olvasmányai közé tartozott.²

Jókai munkásságáról könyvtárnyi a szakirodalom. Sokféle szempontból vizsgálták: forrásaival, előképeivel, elemzésével tanulmányok és önálló kötetek egész sora foglalkozik. Némelyek felrótták neki romantikus túlzásait, hiányolták a finom lélekrajzot, azonban stílusának jellemzőire Tolnai úttörő tanulmánya (1925) óta a kutatók alig fordítottak figyelmet. Megjelent egy értekezés a fiatakori műveinek nyelvről és stílusáról (N. Dely 1969), egy rövidke vázlat az életművét bemutató kötetben (Sőtér 1941: 154–162), s legutóbb egy retorikai szakmunka szerzője szentelte műve egyik komoly fejezetét (19%-át) a stílusának (A. Jászó 2016: 163–209). Mind értékes megfigyeléseket tartalmaz, ám hatalmas munkásságának átfogó – többek között nyelvi-stilisztikai – elemzése egyelőre még várat magára.

II. A RAGYOGÓ STILISZTA

A szobrász vésővel formázza anyagba megálmodott alakjait, a festő ecsettel-színekkel ábrázolja a világot, a muzikus apró hangjegyekkel kottázza le a szívében kelt rezdüléseket – ám a művészek közül legkönnyebb dolga az írónak, a költőnek van: ő már akkor bemutathatja (előadhatja, elszavalhatja) művét, amikor még egyetlen szót sem vetett papírra. Eszköze a nyelv, s az mindig, mindenhová elkíséri.

Arany János verseiben 22 423 szó fordul elő (Beke 2017: 18), Petőfi költeményeiben és prózájában 22 719 (L. Molnár 2006: 49), míg Jókai szókincsét ennek ma legalább kétszere-

¹ Első angol nyelvű kötetének, az EGY MAGYAR NÁBOB-nak a fordítója, Robert Nisbet Bain (1854–1909), a British Museum munkatársa először németül olvasta a regényt, és ezután döntött úgy, hogy megtanul magyarul és lefordítja. Ugyanis senkit nem talált, aki erre képes lett volna (Hevesi 1929: 358). Munkája 1898-ban Londonban, s egy évvel később New Yorkban jelent meg. Tolmácsolta ezenkívül a dán, a finn és az orosz irodalom alkotásait is.

² Czigány 1984: 222.

sére becsülik³ – statisztikai felmérés nem készült róla. Stílusának zamatát azonban mégsem a szavak, hanem a frázisok, szólások, fordulatok jelentik. Mint Simonyi megjegyzi, „Jókai valósággal remekel abban a művészetben, hogy a szólásoknak mindig új meg új színt meg formát ad, mindig új meg új módon alkalmazza a helyzethez, a hangulathoz. E tekintetben csak Arany fogható hozzá, akiről ismeretes, mennyire tudta az állandó szólásokat is egy-egy apróka vonás változtatásával művészi céljaihoz idomítani” (Simonyi 1894: 824).

1. Tájszavak. Jókai hangyaszorgalommal gyűjtögette a hallott-olvasott szavakat, kifejezéseket – szokatlanságuk, rendkívüliségük, különösségük, furcsaságuk, de főként szépségük miatt. Lelkiismeretesen kicédulázta őket, hogy aztán később elővegye és nyersanyagként felhasználja valamelyik művében. Azonban ekkorra azok már megszűntek önálló életet élni. Az írói fantázia ihlette új környezetben elvesztették gyökereiket, és immár új feladatot láttak el: egyik vagy másik regényhősét jellemezték, köré varázsolva a történethez szükséges hangulatot. Jókai főleg Komárom vidéki, csallóközi, pápai és kecskeméti tájszavakat használt, nem törekedve arra, hogy egy-egy művében a szereplők a cselekmény helyéhez illő dialektusban beszéljenek. Így fordulhat elő, hogy a MÁTYÁS KIRÁLY FORRÁSA című, Abaújban játszódó regéje baranyai tájszavakkal van megtűzdelve, amelyeket a szerző a műve végéhez fűzött szótárban el is magyaráz. Nemezszer a tájszavaknak új jelentést is ad.

geszt 1. fatörzs belső része 2. fatörzs 3. fás, bokros terület, liget 4. lomb
milling 1. parányi tündér 2. vakító fényű test, lidérc
öblöz 1. erősen tűz (nap) 2. nagy forróságot áraszt (kályha)
vargatallér 1. nyalakú rézpénz 2. kétgarasos aprópénz

A tájszavakon kívül megtaláljuk az író műveiben egyes köznyelvi szavak tájnyelvi alakváltozatát is: „Keed [kend] árul kík [kék] cérnát” (A kalmár és családja), „elvitték *alulam* [alólam] a létrát” (A fránya hadnagy).

2. Jókai és a nyelvújítás. A napjainkban már nélkülözhetetlen szavak (*alkony, délibáb, hullám, különc*) mellett a nyelvújítás egykori divatszavai is fel-feltűnnek a műveiben. Hatással voltak rá kora irodalmi nyelvének, elsősorban a neológusok ma néha meghökkentőnek, erőltetettnek vagy szentimentálisnak ható találmányai is:

negéd 1. büszkeség, rátartóság, hetykeség 2. magakelletés, kacérkodás, incselkedés
negédes 1. büszke, rátarti, hetyke 2. kedveskedő, erőltetetten kedves
negédeskedik 1. mesterkélten finomkodik 2. büszkélkedik
negélyes negédes

Jókai a nyelvújítás nyilvánvaló túlzásait igyekezett elkerülni, s gyakran inkább latin vagy görög szóval élt, semmint új szócsinálmánnyal. Ám egy helyütt őszintén bevallja: „Szerző szereti az új-ős-ásatag szavakat szaporítani” (Három 243). Számos szó és kifejezés pattant ki agyából a megköltés⁴ eredményeként. Egy csokorra való közülük:

dalidó énekkel, zenével, tánccal járó lakoma, báli multság
dulár fosztogató, rabló, martalóc

³ Tolnai 20 000-ben állapítja meg (1925: 86).

⁴ Maga a szerző nevezi így az alkotás folyamatát az EGY MAGYAR NÁBOB 1893-as előszavában. Az írói fantázia e termékeit a szó utáni (JM) monogram jelöli.

száncipő sítalp
zuhatar bányagáz, sújtólég⁵

Néha írói fantáziájának termékei szinte stílusparódia-számba mennek: „előleng a *bájtáj kéjvjolája*, a szende nő” (Házasságok desperatióból).

3. Idegen szavak és kifejezések Jókai munkásságában. Gyakran felróják Jókainak, hogy rengeteg idegen szót használ a munkáiban. Művészetének e bírálói elfelejtik, hogy a XIX. században az iskolákban oktatták a görög és a latin nyelvet, s a polgárság egyaránt beszélt magyarul és németül. Ráadásul a szlávok és a románok ugyancsak saját nyelvüket használták. Ám akit mindez nem elégitett ki, nekiláthatott a francia, az olasz vagy az angol elsajátításának. Természetes, hogy az író regényei ezt a sokszínű nyelvi állapotot örökítették meg. Jókai kora gyermekkorában latint és németet tanult, később pedig elsajátította az angolt és a franciát, s eligazodott a szláv nyelvekben is.

Szereplői jellemzésére Jókai bőven merít az idegen nyelvek szókincséből is, és felhasznál bármely szót, „mely a divattal, szokással, az étellel s a művelődéssel, néha csak néhány esztendei vendégszereplésre, megfordult a magyar ajkon” (Tolnai 1925: 91). Külhóban játszódó történeteiben pedig az idegen szó a *genius loci*-t, a hely szellemét hivatott érzékelteni. Szereplői gyakran a legfelső társadalmi rétegből kerülnek ki, folyékonyan beszélnek németül és franciául. Éppen ezért nemcsak egyes szavak, hanem mondatok és kisebb párbeszédek is e nyelveken hangzanak el.

Vegyük sorba vázlatosan, milyen nyelvek szavait, minő környezetben, mely témák kifejtésekor tűzi tollára az író. Felsorolásunkból kihagyjuk a földrajzi neveket, a műalkotások (irodalmi művek, zenedarabok, szobrok) nevét, továbbá a politikai és gazdasági étellel kapcsolatos egyesületeket (pártokat, szövetségeket, szervezeteket). Mivel a három klasszikus nyelv – a görög, a latin és a héber – kiemelkedő szerepet játszott a XIX. századi oktatási rendszerben, a felsorolást velük kezdjük. A példák mind a *Jókai-enciklopédiából* valók, a forrásjelölésüket most elhagytuk.

Görög. E jövevényszavaink kisebb része a XVIII. század előttről került nyelvünkbe, zöme pedig az utóbbi két évszázadban. A technika, a tudományok, a művészetek, a különféle sportágak szókincsét főleg a német, az angol és a francia közvetítette. Számos esetben a szakszavak latinosított alakban honosodtak meg, és nemegyszer egymás mellett léteznek a görög és a latin terminusok. Néhány példa a roppant gazdag választékból:

dinotherium • dynotherium (gör *deinoterium*) förtelmes szörny | óriási testű őskori ormányos emlősállat
palikár (gör *pallikari*) 1. görög önkéntes szabadságharcos, partizán
 2. török szolgálatban álló görög zsoldos
szomatóze (gör-lat) emésztést elősegítő gyógytápszer
triposz • tripós (gör) tripósz | I. *fn* háromlábú jösszék II. *mn* három lábon álló

⁵ Ehhez Jókai az alábbi megjegyzést fűzi a regényben: „Nem örömet csinállok új szokat, csak a végső szükség kényszerít rá. Ezúttal kénytelen vagyok vele” (Fekete1: 35). Másutt csillagos lábjegyzetben magyarázza meg nyelvi újításait.

Latin. Latin szókincsünk esetében gyakran német, olasz vagy szláv közvetítéssel is számolhatunk. 1844-ig a latin az állam hivatalos nyelve volt, ezért Jókai műveiben is sok latin szó, kifejezés, közmondás vagy szállóige olvasható. A terminusok egy része az ásvány-, illetve a növény- és állatvilág magyar névvel nem rendelkező egyedeinek tudományos elnevezése, illetve a vármegyei és a diákélet szókinccse. A nyakatekert jogi szakkifejezéseket és a tréfás latinos szerkezeteket különösen kedveli Jókai. Lássunk közülük egy párat:

A capite foetet piscis (lat) KÖZM Fejétől búzlik a hal
melaleuca (lat) a mirtuszfélékhez tartozó, balzsamos illatú, örökzöld növény
rector praeceptor (lat) iskolamester, tanító
szoikus • stoikus (lat *stoicus*) **1.** bölcs, a megpróbáltatásokat higgadtan, szilárdan elviselő **2.** az egykedvűségig nyugodt, kiegyensúlyozott **3.** kemény, edzett

Héber. Zömmel a zsidó mindennapokkal és liturgiával kapcsolatos szavak alkotják ezt a csoportot:

bócher (héb) bóher | rabbinövendék, a rabbiképző hallgatója
efód (héb) zsidó főpapok hivatalos ruhadarabja
katlánneth (héb) férfitöltő | olyan szűz, akinek már több vőlegénye meghalt
kerubim • kherubim • cherubim (héb *kerub* egysz, *kerubim* tbsz) **1.** az angyalok legmagasabb karának második fokozatába tartozó, a paradicsomot lángpallossal őrző angyal **2.** őrangyal

Számos héber szót a jiddis közvetített, ilyenkor a kiejtés alapján dönthető el, hogy a két nyelv közül melyikből származik. E jiddis szavak egy része bekerült a magyar szlengbe is (lásd lejjebb).

Német. A németből már István fejedelemsége idején (a királyi család rokoni kapcsolatai révén) kerültek át szavak a magyarba, s ez a forrás azóta is – hol kisebb, hol nagyobb mértékben – táplálja a magyar szókinccset. A bajor-osztrák jellegű jövevényszavak egyrészt a térítő papok tevékenységével, másrészt a városi polgári életből kerültek hozzánk. A Jókainál előforduló német szavak felölelik az élet minden területét. Tölcser Jónás az agarával németül értekezik, mert „(Zárjel közt mondva, esküdt úrnak az az ideája volt, hogy kutyával csak németül lehet beszélni)” (Hétköznapiak).

Egy kis ízelítő a német szavak hatalmas választékából:

altvater (ném) kesernyés likórféle
finanzrat • fináncrát (ném) (?) pénzügyi tanácsos
kannibalisch wohl (ném) pokolian jól
niet- und nagelfest (ném) mintha odaszögezték volna

Angol. Angol jövevényszavak a XIX. század derekától – Jókai írói működésének kezdetétől – kerültek nyelvünkbe. Ezek elsősorban sportkifejezések, a hajózással kapcsolatos szókinccs, ipari vívmányok, találmányok és pénzügyi terminusok, továbbá az indiánok és az angol gyarmatbirodalom népeinek nyelveiből angol közvetítéssel átvett szavak. Teljes mondatok és irodalmi idézetek, szállóigék is előfordulnak. Néhány példa:

betting house (ang) lóversenyfogadások irodája, totalizátor (lóversenypályán)

diggings (ang *diggings* tbsz) aranylelőhely, aranymező

Hau did ju szlip lesz nájt (ang *How did you sleep last night?*) Hogy aludt az éjjel?

jainász (ang *jainas* tbsz) dzsainák | a dzsaina indiai vallásfelekezet hívei

to be, or not to be, that is the question (ang) „Lenni vagy nem lenni: ez itt a kérdés” (Shakespeare: Hamlet. III. felv. 1. szín. Arany János ford.)

waterproof • waterpruf (ang *waterproof*) vízhatlan, vízálló köpeny

Francia. Francia jövevényszavak már a XI. század végén meghonosodtak nyelvünkben. Ezeket a dinasztikus kapcsolatok és a szerzetesrendek közvetítették, továbbá a hazánkban lakó franciák, akik középkori nagyvárosainkban nemegyszer külön francia negyedbe tömörültek. Számos magyar egyházi személy végezte tanulmányait francia főiskolákon és egyetemeken a XII–XIII. században. A XIX. századi francia jövevényszavaink túlnyomórészt német közvetítéssel kerültek hozzánk. Néhány közülük:

Diantre! (fr) Az ördögbe is! (a *diable* 'ördög' helyett használt szépítő alak)

il faut donc faire bonne mine au mauvais jeu (fr) jó képet kell vágni a rossz tréfához

question d'honneur (fr) becsületbeli kérdés

vous sentez d'eau de Cologne (fr) önnek kölnivízszaga van

Olasz. Az olasz főleg kereskedelmi, katonai, zenei, művészeti és kulináris kifejezésekkel gazdagította nyelvünket. Jókainál többek között az alábbiak fordulnak elő:

a tempo (ol) kellő időben (vívási műszó)

ballabile (ol) 1. tánczene 2. rövid, néhány lépésből álló balettjelenet

niello (ol) bevésett és feketére festett rajzolatokkal díszített ezüstdárgy

servitore umilissimo (ol) alázatos szolgája

Török. Fontos szerepet töltenek be Jókai életművében a török világgal kapcsolatos írásai. Az író töviről hegyire ismerte a középkori törökség életét, szokásait, jól eligazodott a hadviselés, a közigazgatás, az öltözködés, az iszlám és a szultáni udvar világában. Az általa használt szókinccs zöme ma is ismerősen cseng, bár csak történeti szakmunkákban, történelmi regényekben és filmsorozatokban találkozunk velük. Lássunk néhányat a kevésbé ismert oszmán-török szavak közül:

akhoni • ahon • ahund (tör *ahund*) muzulmán hittudós

beshmet • beshmet (tör *beşmet*) rövid kaftán, bekecs

hathumáyum (tör *hatthümayun*) hathumájum | szultáni rendelet, parancs

oda • odza (tör *oda*) janicsárok egy csoportja, egy helyen elszállásolt néhány száz főből álló egység

Szlovák. A magyarság a honfoglalás után került szorosabb kapcsolatba a szláv népekkel. A szláv anyanyelvű személyek ma is tolmács nélkül megértik egymást; nyelveik ezer évvel

ezelőtt még közelebb álltak egymáshoz. Éppen ezért rengeteg azonos alakú szót és kifejezést tartalmaznak, s nemegyszer kideríthetetlen, hogy egy-egy szó vagy kifejezés melyik szláv nyelvből származik. Jókainál főleg a szlovák szókincs elemei fordulnak elő:

bojnyik • zbojnyik • bunyik (szlk *zbojnik*) harcos | betyár, zsvány, úton-álló

Cso ti robis? (szlk *Čo ty robíš?*) Mit csinálsz?

povojnyik (szlk *povojník*) fej köré kötött kendő

sibenyec (szlk *šibeničnik*) gézengúz, csavargó

Egyéb európai nyelvek. Az említetteken kívül a következő európai nyelvekből kölcsönöz Jókai szavakat és kifejezéseket a történeteikhez:

Cigány:

bibast csóré (cig *bibaxtālo + čōr*) **1.** együgyű (cigány fiú) **2.** szerencsétlen fickó (lenező megszólításként cigányok között)

devla (cig) **1.** Isten **2.** ördög **3.** pokol

dikhenc (cig) gebe, rossz ló

sosoj (cig *šošoj*) nyúl

Finn:

kalevain (f) kalevalainen | kalevalai, a Kalevalához tartozó

kalevaine (f) finn nő

Holland:

boer (holl) búr | Dél-Afrika holland eredetű lakója

boshjesman (holl *bosjesman*) busman | Dél-Afrikában, a Kalahári- és a Namib-sivatag vidékén élő sárgás vagy világosbarna bőrű nép

hooibrenkez (holl) Hooibrenk-módszerrel művel (szőlőt)

uitländer (holl) külföldi

Jiddis:

baldover • baldower • baldowerer (jidd) **1.** lopási alkalmakat kifürkésző személy **2.** tolvaj **3.** orgazda

kámpesz (jidd *kampec*) kampec, vége

rűfkele (jidd *rivkele*) (gúny) könnyűvérű nő

ségec • ségetz (jidd) nem zsidó fiú

Lengyel:

moja kohanyicska (le) ... kochaniczka | kedveském

szesz (le) hat

Portugál:

bonc (port) buddhista pap vagy szerzetes

cachelot (port) Cachalot | ámbráscet

Román:

domnule (rom) úr, uram

imperatu (rom) hadvezér

Styi rumunyesztye? (rom) Tudsz románul?

ursu (rom) medve

Svéd:

akja (sv) Észak-Skandinávia különböző népeinél ősidőktől használatos szánfajta

Európán kívüli nyelvek. Ezek szókincséből csak szórványosan fordulnak elő szavak, kifejezések Jókainál – főleg címek, méltóságok, reáliák neve és vallási szakszavak tartoznak ide:

Amhara:

falasha (ang) falasa | zsidó vallású észak-afrikai nép

Arab:

dzsin • dzsinn (ar) dzsinn, (rossz) szellem, démon (arab és perzsa mesékben)

fateha (ar *fátiha*) fátiha, a Korán első fejezete

medresz (ar) papnevelő iskola

Rukkabah (ar) Sarkcsillag

Grúz:

mehdruli (gr) a grúz nyelv írásrendszere

Hindi:

bang (hi) bhang | az indiai kender [Cannabis Indica (lat)] virágzó csúcsa, amelyet Indiában a dohányhoz hasonlóan szívtak, illetve cukorféleségekkel megsütve fogyasztottak

baoli (hi) bávli, indiai szentély

szovári (hi) **1.** utazás **2.** utazási eszköz

Japán:

daimio (jap) japán herceg

harakiri (ang) hasfelmetszés, szeppuku (szamurájok hagyományos öngyilkossági módja Japánban)

taikun (jap) a hadsereg fővezére, a császár melletti másodfejedelem

Maláj:

tael • taël (mal *tahil*) **1.** kínai mértékegység, 37,5 gramm **2.** kínai ezüstpénz, 37,5 gramm

trepang (mal *tripang*) tengeri uborka | hengeres, tüskés bőrű víziállat

Mongol:

akha (mong) mongol előljáró

csorta (tib) csorten | ereklyetartó építmény

gelong (mong) magas rangú szibériai buddhista pap

Mendumur! (mong) Légy üdvöz, uram! (köszönés)

Perzsa:

csadri (per *csador*) az egész testet takaró lepel, mohamedán nők viselete

sah (per *sáh*) perzsa uralkodó

tebbád (per) forró ázsiai sivatagi szél

Szanszkrit:

- chaitia** (szkr) csaitja | buddhista szentély
ksetria (szkr) ksatrija | az indiai kasztrendszer második legelőkelőbb osztályába, a harcosok rendjébe tartozó személy
nirvána (szkr) a teljes megnyugvás, a tökéletes boldogság állapota (a buddhista vallásban)
szutra (szkr) szanszkrit nyelvű, tanító jellegű vallásfilozófiai könyv, elbeszélés

Tatár:

- aul** (tat *aul*) hegyi falu

Tibeti:

- csorta** (tib) csorten | ereklyetartó építmény

4. Tükörfordítások. Külön típusa Jókai nyelvi eszköztárának az idegen nyelvű szavak, kifejezések részleges vagy teljes tükörfordítása: ilyenkor az átvevő nyelv elemeire bontja és saját nyelvének elemeire fordítja az idegen szót. A magyar szóképzésben elsősorban szláv, német és latin mintára jöttek létre tükörszavak. Jókai ennél jóval bővebb forrásokból merít. Lássunk teremtményeiből egy csokorravalót:

- csomaghajó** (← ang *packet-boat*) postahajó (tükörfordítás angolból)
egészen Kálmánnak engedte át a partie-t (← fr *quitter la partie* 'feladja a játszmat') elismeri, hogy veszített (a francia kifejezés tükörfordítása)
éhség lepedőjét rágja (← ném *am Hungertuch nagen*) koplal, nyeli az éhkoppot (a német szólás tükörfordítása)
jégmedve (← ném *Eisbär*) jegesmedve (a német szó tükörfordítása)
kihozza a házából (← ném *aus dem Häuschen bringen*) ... a házikóból | kihozza a sodrából (a német kifejezés tükörfordítása)

Tréfalkozó kedvében az író néha magyar kifejezéseket fordított jól-rosszul latinra, vagy ő maga eszelt ki szólásokat:

- ego tibi musicabo** (lat) (*tréf*) (JM) majd elhúszom én a nótádat (a magyar szólás tükörfordítása)
per equos apostolorum (lat) az apostolok lován, gyalog
Diabolus te baptiset! (lat) (*tréf*) (JM) Az ördög kereszteljen meg!

Kiemelkedő helyet foglalnak el a középkori irodalomban a makaróni versek, a két vagy több nyelv szavaiból, kifejezéseiből alkotott szövegek.⁶ Ezek mintájára készültek Jókai azon nyelvtani szerkezetei is, amelyekben a latin előjárósztól latin végződésű ellátott magyar főnévvel kapcsolja össze: *ad uगतandum* 'ugatásra', *ad ugrandum!* 'ugorj hát!'. Máskor a latinos szókapcsolatok egyik elemének a töve magyar: *aurora alföldialis* 'alföldi hajnal', *genus hominum kiállhatatlanissimum* 'az emberek legkiállhatatlanabbik neme'.

⁶ Első példájuk Tisi degli Odassi [Odaxius] *CARMEN MACARONICUM DE PATAVINIS QUIBUSDAM ARTE MAGICA DELUSIS* [Makaróni költemény a varázslattal elámított páduaiakról] (1490) című, befejezetlenül maradt költeménye. A makaróni vers kedvelt műfaja a francia és német irodalomnak, s előfordul az angoloknál is.

III. JÓKAI STÍLUSA

Írásaiban Jókai a hétköznapi beszédet tartotta mérvadónak – innen származik műveinek sokat dicsért közvetlensége, természetessége. Ugyanide vezethető vissza a pongyolasága is. Nem volt kenvere a hosszadalmas csiszolgatás, mindig többet törődött új munkáival, mint a régiek gondozásával. Néha egy ültő helyében kétívnyi szöveget is megírt minden törlés, javítás nélkül. Szíves-örömet alávetette egyéni nyelvhasználatát az alakulófélben lévő nyelvi normának. Gyakori nála a végződéseknek a köznyelvinél zártabb vagy nyíltabb formája: *hozzájok, feléjük, álmak, közöl, halottként, délnyugoti*. Ezeket az alakokat a nyomdai szerkesztők sokszor fölcserélték, korszerűsítették. A régebbi és újabb nyelvtani formák között jelentésbeli különbség nincsen, a régebbi alakok használata stíluselemként ritka. Ez figyelhető meg A BARÁTFALVI LÉVITÁ-ban: a már archaikusnak számító elbeszélő múltat a régimódi alispán használja, a többi igeidő egyszerű múlt.

Jellemző Jókai stílusára a határozóból képzett névszók és a ható igéből alkotott főnévi igenevek használata: „a házátóli távolsággal együtt nőnek” (Leona Rózához), „*bizalommal visszaélés*” (Házasságok desperációból), „egy aláhajló sziklahomlok alatt száraz bőrrel hittem *végignézhetni* a természetmulatságot” (A remete hagyománya).

Jókai nyelvének legmarkánsabb sajátossága az, hogy hűen tükrözi korának beszélt nyelvéét. Az író kiváló érzékkel alkalmazza mindazokat a nyelvi elemeket, amelyeket az akkori irodalmi nyelv még vonakodott befogadni, de amelyek előbb-utóbb meghonosodtak, és ma már természetesek. Ebből következik, hogy prózája mindmáig élvezhető.

Az író hihetetlen szóbőséggel ábrázol mindent, gyakran halmozva a rokon értelmű szavakat, és kedve a bonyolult körülírásokat: „szítta, tüsszkölte, emelgette e túlöknek termett emberi tagot” – írja az orrát szívó Vendel gazdáról (A serfőző). Ugyanebben az elbeszélésben Vica nyelvének jellemzése: „legmozgékonyabb testének azon részecskéje, melynek neve az anatómiában »nyelv«, s mely nem arra való, hogy benne mint a cethaléban, halcsont teremjen, hanem hogy általa, mint az égháborúknak általa, tisztuljon a levegőég”.

Remekül használja Jókai a szavakat a jellemzés eszközeként. Figuráinak stílusa a korabeli társalgási nyelvben gyökeredzik. Különösen találóan rajzolja meg népi alakjait. Például a tréfás kedvét a legnagyobb megpróbáltatásban sem elvesztő huszárkaplár így oktatja ifjabb társát: „Hát kend mit kapkodja félre a fejét? Mindegy a golyóbisnak akár elől talál, akár hátul. Te meg öcsém, ne bújj a lovam hasa alá, mert agyonrúg, nem szereti a csikót maga alatt. Csak eredj, húzd azt a kötelet” (A két menyasszony).

Bókváryné nyelve francia és német szavaktól, kifejezésektől hemzseg: „Janette, ma fille, rends moi le plaisir, sei so gut [leányom, légy szíves, légy oly jó], keresz egy ezüstkanalat, mellyel anyádnak az orvosságot beadjam” (Hétköznapi). Néha a szerző túlzásba viszi a stilizálást. Az örmény szereplő idegenes kiejtése végigvonul az egész novellán, s az olvasó kénytelen az eltorzított szavak megfejtésével is foglalkozni: „Te náplupó! Ma sem süpüret ki a butyát! Majd aduk én tígodnek a hátadat” (A kalmár és családja).

IV. JÓKAI ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS NYELV

Jókai élénk érdeklődést mutatott a különféle tudományok iránt; ismereteit nemcsak magyar, hanem idegen nyelvű forrásokból is merítette. Tárgyi tudása azonban nem elégtette ki. Igyekezett személyesen is beutazni történetei színhelyét, s kézbe venni a nép mindennapi használati tárgyait, tanulmányozni életét, szokásait. Remek rajzkészsége révén a népviseleteket és tájakat is megörökítette albumaiban.

Humán és természettudományos ismeretek között Jókai diákkorában szorosabb volt a kapcsolat, mint manapság, s elválásuk, túlzott specializálódásuk a későbbi idők terméke.

Műveiben Jókai szívesen elmélkedik a különféle technikai vívmányok sorsáról, s mindenütt igyekszik pontos tudományos szaknyelvet használni. Ebben segítségére voltak a gazdag könyvtárában föllelhető kézikönyvek, sorozatok, atlaszok, állat- és növénytani kiadványok, albumok, útleírások. Állandóan forgatta a TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY kiadványait és a TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT ÉRTESÍTŐJÉ-t, továbbá a hozzáférhető külföldi tudományos folyóiratokat. Ebben kortársait követte: az egyre gyorsabban változó, megújuló – noha a laikus számára nem mindig érthető – tudomány lebilincselte más nemzetek íróit is, bár köztük Jókainak nehéz párját lelni. Szokás őt Vernével egybevetni, bár a hasonlóság csalóka. A nála stilisztikailag jóval fakóbb Verne a tudományt népszerűsítette, s ehhez talált ki fordulatos történeteket, Jókai viszont utolérhetetlen mesemondó kedvét élte ki műveiben, amelyekhez a tudományos ismeretek csak háttérként szolgáltak: „Verne az észre épített, Jókai a képzeletre” (Mikszáth 1997 [2]: 100).

A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYÉ-ben a XX. század technikai újdonságait álmodta meg. Írásakor szabadon engedte szóteremtő fantáziáját, s tucattal alkotta a jövőbeli szerkezetek, fölfedezések nevét: az *aeroplán*-ra a *repülőgép*, *aerodromon* és *légjáró* szót, továbbá egy sor görög és latin elemekből felépülő, a művek nyelvi anyagába stilisztikailag, hangulatilag szépen beleillő kifejezést. Íróink közül talán elsőként használta a *lóerő*⁷ és a *repülőgép* szót.

V. JÓKAI MŰVEINEK LEGFONTOSABB FORRÁSAI

Mielőtt Jókai mesélni kezd, alaposan tanulmányozza a megírandó könyve témáját. Elolvas mindent, amihez hozzáfér, s ha lehet, bejárja, beutazza a helyszíneket (különösen Erdély esetében), és tapasztalatait rövidebb-hosszabb jegyzetek formájában rögzíti noteszaiban. Az alábbiakban közöljük műveinek legfontosabb forrásait.

ARTAMOFF, PIOTRE avec la collaboration de M. J. D. ANNENGAND 1862. *La Russie historique, monumentale et pittoresque* [A történelmi, monumentális és festői Oroszország]. T. 1–11. Paris.

BERMANN, MORIZ 1880. *Alt- und Neu-Wien. Geschichte der Kaiserstadt und ihrer Umgebungen. Seit dem Entstehen bis auf den heutigen Tag und in allen Beziehungen zur gesammten Monarchie* [A régi és az új Bécs. A császárváros és környéke története megalakításától napjainkig, a közös Monarchia kapcsolatainak figyelembevételével]. Wien–Pest–Leipzig, Hartleben.

BETLEN, JOANNES [BETHLEN JÁNOS] 1789. *Rerum Transylvanicarum libri quatuor* [Az erdélyi történelem négy könyve]. Claudiopoli, Typ. Coll. Ref.

CRUSENSTOLPE, MAGNUS JAKOB VON 1855–1860. *Der russische Hof von Peter I. bis auf Nicolaus I.* [Az orosz udvar I. Pétertől I. Miklósig]. Deutsche Original-Ausgabe. Hamburg, Hoffmann & Campe.

CUSTINE, ASTOLPHE MARQUIS DE 1843. *La Russie en 1839* [Oroszország 1839-ben]. T. 1–4. Bruxelles, Société Belge de Libraire.

Das neue Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien [Találmányok, üzletek és iparok új könyve]. Bde 1–6. Leipzig–Berlin, Spamer.

DECSY SÁMUEL 1788–1789. *Osmanografia, az az A Török Birodalom természeti, erköltsi, egyházi, polgári 's hadi állapotjának és a' magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak sommás leírása*. 1–3. köt. Bécs, Kurtzboek Ny.

⁷ A *lóerő* már az ERDÉLY ARANYKORÁ-ban is szerepel.

- DIXON, WILLIAM HEPWORTH 1873. *La Russie libre* [A szabad Oroszország]. Trad. par Emile Jonveaux. Paris, Hachette.
- ENYEDI ISTVÁN 1862. *Occasio suscepti itineris et belli Principis G. Rákóczi II. in Poloniam* [II. Rákóczi Gy. fejedelem lengyelországi útjainak és csatáinak krónikája]. = *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. Kolozsvár, 1862.
- FADEJEW, ROSTISLAV 1870. *Russlands Kriegsmacht und Kriegspolitik* [Oroszország hadereje és háborús politikája]. Übers. von Julius Wilhelm Albert von Eckhardt. Leipzig, Brockhaus.
- FRIEDRICH VON DER TRENCK 1789. *Mémoires de Frédéric, baron de Trenck* [Frigyesnek, Trenk bárójának emlékiratai]. Trad. par lui même. T. 1–3. Strassbourg–Paris, Treuttel.
- GIBBON, EDWARD 1782–1788. *The history of the decline and fall of the Roman Empire* [A Római Birodalom hanyatlásának és bukásának története]. London, G. Virtue.
- GISANDER [SCHNABEL, JOHANN GOTTFRIED] 1902. *Wunderliche Fata einiger See-Fahrer, absonderlich Alberti Julii* [Egy tengeri utazó, nevezetesen Albertus Julius csodálatos sorsa]. Bde 1–2.
- HOLBERG, LUDVIG 1783. *Klimius Miklósnak föld alatt való utja mellyben a' földnek ujj tudománya, és az ötödik birodalomnak historiája adattatik elől*. Ford. Györfi József. Posen, Patkzo Ferenc Ágoston.
- HUMBOLDT, ALEXANDER VON 1859–1860. *Ansichten der Natur mit wissenschaftlichen Erläuterungen* [Természeti képek tudományos magyarázatokkal]. Bde 1–2. Stuttgart–Augsburg, Cotta.
- HUNFALVY JÁNOS 1856–1864. *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. Darmstadt, Lange.
- IPLYI ARNOLD 1854. *Magyar mythologia*. Pozsony, Heckenast.
- JAKAB ELEK 1860. *Kolozsvár története*. 1–5. köt. Budapest, Egyetemi Nyomda.
- LACROIX, FRÉDÉRIC 1845. *Les mystères de la Russie. Tableau politique et moral de l'Empire Russe d'après les manuscrits d'un diplomate et d'un voyageur* [Oroszország rejtélyei. Az Orosz Birodalom politikai és erkölcsi képe egy diplomata utazó jegyzetei alapján]. Paris.
- LANKENAU, HEINRICH VON – OELSNITZ, L. VON DER 1876. *Das heutige Russland. Bilder und Schilderungen aus allen Theilen des Europäischen Zarenreichs* [A mai Oroszország. Képek és leírások a cári európai birodalmának minden részéből]. Leipzig, Otto Spamer.
- MOUCHET 1811. *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour* [Szótár, amely tartalmazza a szerelemről szóló történelmi anekdotákat]. T. 1–5. A Troyes, Gobelet.
- NAGY IVÁN 1865. *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1–12. köt. Pest, Beimel és Kozma – Ráth.
- NOË, HEINRICH 1870. *Dalmatien und seine Inselwelt, nebst Wanderungen durch seine Schwarzen Berge* [Dalmácia és szigetvilága, továbbá barangolások fekete erdeiben]. Wien–Pest–Leipzig, Hartleben.
- OKEN, LORENZ 1838. *Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände* [Általános természettörténet minden rendű és rangú embernek]. Bde 1–14. Stuttgart. Hoffman.
- ORBÁN BALÁZS 1868–1872. *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s néprajzi szempontból*. 1–6. köt. Pest, Ráth Mór.
- POUJOLAT, BAPTISTIN 1853. *Geschichte des osmanischen Reichs von Eroberung Konstantinopols bis zum Tode Mahmud's II* [Az Ottomán Birodalom története Konstantinápoly meghódításától II. Mohamed haláláig]. Uebersetzt und bis auf die neueste Zeit fortgesetzt von Julius Seybt. (Historische Hausbibliothek 27.) Leipzig, Lorck. [Bár Jókai ezt a kiadást használta, hivatkozásaiban mindvégig a francia eredeti rövidebb címére utal.]

- POUJOLAT, BAPTISTIN 1853. *Histoire de Constantinople comprenant le Bas-Empire et l'empire Ottoman* [Konstantinápoly története a Kelet-római és az Ottomán Birodalomban]. T. 1–2. Paris.
- SAINT-MAURE, DUPRÉ DE 1830. *Pétersbourg, Moscou et les provinces ou observations sur les moeurs et les usages russes au commencement du XIX siècle* [Pétervár, Moszkva és a provinciák, avagy megfigyelések a XIX. századi erkölcsökről, szokásokról és forrásaikról]. T. 1–2. Paris, Pillet-Ainé.
- SALVATOR, LUDWIG 1871. *Der Golf von Buccari. Porto Ré* [A Buccari-öböl. Porto Ré]. Prag.
- SCHNITZLER, JOHANN HEINRICH 1847. *Histoire intime de la Russie sous les empereurs Alexandre et Nicolas* [Oroszország belső története Sándor és Miklós cár idejében]. T. 1–4. Paris, Jules Renouard.
- SPEER, DANIEL 1854. *Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus* [Magyar avagy dáciai Simplicissimus] Leipzig, Wigand.
- TARCZY LAJOS 1838. *Természettan az alkalmazott mathessissel egyesülve*. 1–2. köt. Pápa, Sziládi Károl [Szilády Károly].
- THALY KÁLMÁN 1869. *A nagy-szombati harcz. Hadtörténeti epizód a kuruczvilágból. Toldalékul: a győrvári harcz*. Pest, Lauffer.
- WAGNER, JOHANN CHRISTOPH 1685–1687. *Christlich- und türkischer Staedt- und Geschichts-Spiegel* [Keresztény és török városok történetének tüköre]. Bde 1–2. Augspurg, Koppmayer.
- WAGNER, JOHANN CHRISTOPH 1687. *Das mächtige Kayser-Reich Sina und die asiatischen Tartarey* [A hatalmas Sína császári birodalom és az ázsiai Tatárország]. Augsburg, Jacob Koppmayer.

VI. A JÓKAI-MŰVEK NYELVE ÉS HELYESÍRÁSA

Jókai nem különösen foglalkozott a már megjelent műveinek újabb kiadásával, szövegűséggel, sem későbbi csiszolgatásával. Mint első megjelent regényéről⁸ szólva önérzetesen megjegyzi: „Ez is tele van hibákkal; de én az összes munkáim kiadásában semmit sem igazítottam rajta. Azok a hibák is az én eredetiségeim, hozzám tartoznak” (Hétköznapiok jegyz. 332). Mindig az éppen születőfélben lévő munka érdekelte. Szövegének korrektorai a XIX. század végének irodalmi nyelvét tartották mérvadónak, s ehhez „igazították” a fiatal Jókai akkor már tájnyelvinek ható szóalakjait. Megjegyzendő, hogy a szövegek ortográfiája sokkal inkább a nyomda betűkészletéhez igazodott, a nyomdai személyzet helyesírási gyakorlatát tükrözve, semmint a szerzőét. A szerkesztők igyekeztek kiküszöbölni Jókainak azon nyelvi sajátságait, amelyek az irodalmi nyelvből az idők folyamán kiszorultak. Az egyes Jókai-kiadások összevetéséből szépen kitűnik a kiadói tényezők és a nyomdászok ilyen jellegű szövegromboló hatása.

Jókai írói működésének kezdete arra az időszakra esett, amikor a Magyar Tudós Társaság helyesírási szabályzata (1832) már elterjedt, s a század második felében szilárdult meg irodalmi és köznyelvünk. Az író kivételes érzéssel és ízléssel válogatta ki a nyelvújítás óriási

⁸ A HÉTKÖZNAPOK című Jókai-regény első mutatványa (1845. tavaszelő hó [március] 6.) a következő megjegyzéssel jelent meg a PESTI DIVATLAP-ban: „Ezen mutatványból világosan kitűnik, hogy írónak igen szép tehetsége, nagy ereje van e pályához. Képzetele, nyelve gazdag és eredeti. – A szerk.” A rövidítés mögött Petőfi Sándor neve rejlik.

szótömegéből azokat a szavakat, amelyek rövidesen meggyökereztek nyelvünkben, így stílusa ma is friss, szövege érthető.

Gyakran a szereplők neve egyazon kiadáson belül is különféle írásmóddal jelenik meg: a POLITIKAI DIVATOK-ban Holdváry Szerafin neve *Szerafine*, *Serafine*, *Szerafin*, *Szerafiné* alakban is előfordul. A 100 kötetes *Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás*⁹ (rövidítve NK) általában igyekezett véget vetni e tarkaságnak, de nem mindig sikerrel. Az NK-ban olyankor is előfordulnak régiesebb alakváltozatok, amikor az első kiadásban a modernizált formákat találjuk, valószínűleg azért, mert azok választékosabbnak tűntek. A következtelen helyesírás okozta összevisszaságot tovább növelték a bosszantó sajtóhibák. S az emberi tényező mellett a nyomdatechnika ördöge is súlyosbította a nehézségeket: a betűkészletet sokáig külföldről importálták, ezért a nyomdák gyakran nem rendelkeztek hosszú í, ú, ű betűkkel.

Mindezek figyelembevételével a kritikai kiadás (a továbbiakban KK) alapjául nem az író életében utoljára megjelent nyomtatott szöveg, hanem az első kötetkiadás, ennek hiányában pedig az íróhoz legközelebb álló lap sajtóközlése szolgált. Indokolja ezt az is, hogy a kötetkiadás – a szembetűnő torzulások ellenére is – jelentős nyelvi-helyesírásbeli egységesülést mutat.

Jókai regényeiben gyakran található az átadó nyelv helyesírásától eltérő alakok. Ezeket a KK kijavította és a szövegváltozatok között jelzi. A XIX. század második felében magyaros helyesírással írt – a mainál jóval gyakrabban használt – idegen szavakat a KK a forrásnyelv szabályai szerint közli: *meiszter* helyett *meister*, *whiszt* helyett *whist*.

Az ógörög szavak írásmódja napjainkban sem egységes. Ezeket főként latin közvetítéssel vettük át, ezért túlnyomórészt latinos helyesírással honosodtak meg. A görögből való közvetlen átírás gondolata ugyan már a XVIII. század végén fölmerült, s ezt az eljárást az Akadémia 1834. évi szabályzata is magáévá tette, mégis a XIX. század végén az Akadémia hivatalosan is visszatért a latinos írásmódhoz. Jókai írásgyakorlatán a hagyományos latinos és a fonetikus átíró elv egyaránt megfigyelhető, ezt tükrözi a KK is. A németes *Corynth*, *Lykurg*, *Olymp* formákat is megtartotta. Azonban a németesen írt orosz szavakat és tulajdonneveket a mai átírás szerint közli.

Központozás tekintetében a KK szövege többnyire az eredeti szöveget követi.

B) A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA

I. A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA JELLEGE

A *Jókai-enciklopédia* jellegénél fogva olyan kézikönyv, amely egyesíti a szótár és a lexikon jellegzetességeit. A szótár szavakat magyaráz, szavakról közöl ismereteket, az enciklopédia pedig elsősorban tárgyi tudást, tudnivalókat ad közre. A *Jókai-enciklopédia* – mivel egyrészt szavakat értelmez, másrészt személyekről, történelmi eseményekről, földrajzi helyekről,

⁹ Maga Jókai mondja el az NK-hoz írt utószavában, hogy nem irodalmi jellegű alkotásait (anekdota-gyűjteményeit, humoros rögtönzéseit) kihagyta a sorozatból. Költeményeit is alaposan megrostálta. Egyes műveinek – mint például A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETÉ-nek – a megjelentetését viszont a jogi nehézségek akadályozták meg. Az író kiadatlan munkáinak egy része JÓKAI MÓR HÁTRAHAGYOTT MŰVEI címmel 1912-ben, tíz kötetben látott napvilágot, az NK-val azonos köntösben, a szerkesztő (Szabó László) feltüntetésére a világháború és az 1920-as évek mostoha gazdasági viszonyai miatt nem kerülhetett sor.

technikai fölfedezésekről közöl tudnivalókat – joggal viseli címében az *enciklopédia* megnevezést.

A *Jókai-enciklopédia* nem tartalmazza a Jókai-regényekben előforduló összes szót. Épp ezért nem törekszik teljességre, a klasszikus értelemben nem írói szótár. A válogatás tudatosan szubjektív. A szavak, kifejezések nagy részénél pontosan közli annak a regénynek vagy kisregénynek a címét és a KK-nak azt az oldalszámát, illetve annak a sornak a sorszámát, ahol a címszó előfordul. Ily módon pontosan visszakereshető az a mondat, szöveggörnyezet, melyben a címszó előfordul. A *Jókai-enciklopédiában* a címszóhoz tartozó forrásjelölés 3850 esetben több forrást is felsorol. Ez arra utal, hogy Jókai ezt a szót több művében is használta. Tíz vagy ennél több forrásjelölést találunk a következő címszavaknál: **átalag, félkézkalmár, fenyér, geszt, kantus, kobak, kolna, lábtó, padmaly, pikét, sing, viganó.**

A címszók előfordulását Jókai munkásságában a szócikkek végén feltüntetett források mutatják. Azt azonban nem tartottuk feladatunknak, hogy mindegyik címszó összes előfordulását megadjuk. Tehát a címszó máshol is szerepelhet az író műveiben, nem csak ott, ahol a *Jókai-enciklopédia* jelzi.

II. A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA CÉLJA

A szerkesztők szándéka szerint a *Jókai-enciklopédia* célja, hogy

1. megmagyarázza a mai olvasónak a Jókai regényeiben előforduló, ma már nehezen érthető szavakat, fogalmakat, azokról ismereteket közöljön;
2. megadja a regényekben szereplő idegen nyelvi szavak, kifejezések, mondatok magyar fordítását – feltüntetve, hogy az idegen nyelvi szöveg milyen nyelvről;
3. ismereteket közöljön a Jókai-művekben szereplő személyekről;
4. röviden bemutassa a leírt történelmi eseményekhez kapcsolódó szavakat, fogalmakat;
5. tájékoztatást nyújtson egy-egy földrajzi helyről, annak elhelyezkedéséről, jellegéről;
6. felvillantassa Jókai szókincsének gazdagságát, sokszínűségét, változatosságát;
7. képet adjon a XIX. század tudományos világlátásáról és életfelfogásáról;
8. a szavakon, fogalmakon keresztül bemutassa azt a térben-időben hallatlanul széles világot, melyről Jókai regényei szólnak;
9. segédeszköz legyen Jókai szókincsének, stílusának tanulmányozásához;
10. segítséget nyújtson a későbbi lexikográfusoknak, hogy a megszerkesztendő szótárunkba Jókai regényeiből példamondatokat idézhessenek;
11. mintegy előmunkálat legyen a Jókai teljes szókincsét feldolgozó írói szótárhoz;
12. az enciklopédia forgatói gazdagíthassák általános műveltségüket, széleskörűen bővítsék ismereteiket, gyarapodjanak művelődéstörténeti, néprajzi, történelmi ismeretekben;
13. hatékonyan segítse korunk fiatalabb nemzedékét, hogy megértse a regényekben használt idegen, régies és tájszavakat, ezáltal – akárcsak az előttük élő nemzedékeknek – főlemelő élményt nyújtson nekik Jókai regényeinek olvasása.

III. A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA KÉSZÍTÉSÉNEK MENETE

A *Jókai-enciklopédia* összeállítása során a regényeknek két szövegkiadását használtunk. Földolgoztuk egyrészt az Akadémiai Kiadó által 1962-től kiadott Jókai kritikai kiadás (KK) 54 művét, másrészt az Unikornis Kiadó által 1992 és 1997 között a *Jókai-díszkiadás* 100 kötetében megjelentetett 77 Jókai-művet. A *Jókai-enciklopédia* készítésekor a regények szövegforrása mellett támaszkodtunk a KK köteteinek végén található jegyzetekre, tárgyi

magyarázatokra. Első lépésben átvizsgáltuk a KK kötetének a jegyzeteit, és kijelöltük azokat a tételeket, melyeket szerepeltetni kívántunk a *Jókai-enciklopédiában*. Számítógépes adatbázisban helyeztük el a kijelölt jegyzeteket, föltüntetve, hogy a KK-ban hol található az a szó, illetve kifejezés, amelyre a jegyzet vonatkozik. Eztután közös ábécélistába összefésültük a KK egyes kötetéből származó, forrásmegjelöléssel ellátott jegyzeteket.

Második lépésben felülvizsgáltuk a *Jókai-szótár* anyagát, kijelöltük azokat a tételeket, amelyeket át kívántunk venni a *Jókai-enciklopédiába*. A *Jókai-szótár* nem jelöli adatainak forrását, ezt mi sem pótoltuk. A *Jókai-szótárból* felhasznált szócikkek is számítógépes adatbázisban helyeztük el. A KK jegyzeteinek és a *Jókai-szótár* tételeinek adatbázisait egyesítettük, közös ábécélistába fésültük össze. Ezzel el is készült a *Jókai-enciklopédia* nyers változata, melyet hosszadalmas szerkesztői munkával véglegesítettünk:

- a) Összeolvastottuk a nyersanyagban többször is előforduló, azonos címszavak magyarázatát. A KK forrásjelöléseit mindvégig megtartottuk, így gyakran egy-egy címszónak két, három vagy több forrása is fel van tüntetve, hiszen ez a címszó Jókai több regényében is előfordult.
- b) Abban az esetben, ha egy-egy címszó a KK-ban és a *Jókai-szótárban* is szerepelt, a magyarázatokat szintén összeolvastottuk, megtartva a KK forrásjelölését.
- c) Ha a címszónak és jegyzetének csak a *Jókai-szótár* volt az eredete, megtartottuk a címszót a jegyzettel, de a hiányzó forrást nem pótoltuk. Tehát a forrásjelölés nélküli szócikkek a *Jókai-szótár* alapján készültek.
- d) Ellenőriztük a címszók magyarázatát a rendelkezésünkre álló hagyományos, nyomtatott kiadványokban és elektronikus adatbázisokban egyaránt. Ha kellett, akkor javítottuk, pontosítottuk és kiegészítettük az adatokat.¹⁰ Az idegen nyelvi címszókat, kifejezéseket forrásnyelvi mutatóval láttuk el.
- e) Szükség esetén szómutatókat helyeztünk el a *Jókai-enciklopédiában*.
- f) A szerkesztés utolsó lépéseként egységesítéseket hajtottunk végre.

IV. A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA CÍMSZAVAINAK TÍPUSAI

A *Jókai-enciklopédia* címszavai olyan szavak, kifejezések, melyek előfordulnak Jókai valamely alkotásában. Lehetséges, hogy egy regényben csak egyszer használja őket az író, de az adott műben többször is szerepelhet a címszóként kiemelt szó. Esetleg több regényében is megtalálható. A címszavak kiválasztásának egyik célja az volt, hogy a *Jókai-enciklopédia* hasznos segédkönyv legyen, elősegítse Jókai regényeinek értő olvasását. Többször idegen nyelvi félmondatok, sőt egész mondatok is címszóvá váltak, mivel számtalan idegen nyelvű mondatrész, mondat szerepel Jókai regényeiben.

Tematikailag a szócikkek az alábbi fontosabb csoportokra bonthatók:

1. Tudományos terminusok:

bór Sötétszürke, fém fényű kristályok vagy fekete por alakjában ismeretes kémiai elem. Elemi állapotban a természetben nem fordul elő. Egyik legfontosabb vegyülete a bórax. [Jövő1: 155; 27]

¹⁰ A modern adatbázisok nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően a KK több tucatnyi szócikkének ismeretlen forrásból kitételét sikerült megfejteni. Néhány a teljesség igénye nélkül közülük: **Aeneas Sylvius; bisbariba; Cotterol-féle zár; dráku popi; Partridge pneumodromona**

malakológia • malacologia (lat) az állattan puhatestűekkel foglalkozó ága [Enyim1: 248; 4, Hírhedett: 190; 33]

refraktor (lat *refractor*) fénytörésen alapuló lencsés (csillagászati) távcső [Enyim1: 245; 31]

2. Jogi szakkifejezések:

Bentham-iskola Jeremy Bentham (1500–1571), angol jogász és filozófus, a hasznossági elmélet (utilitarizmus) megalkotója. Szerinte a helyesen felfogott önérdek a társadalom javát is biztosítja. [Élet: 287; 30]

hajadonjog az 1848 előtti magyar jogban a hajadon leányoknak az a jogi kedvezménye, amelynél fogva atyjuk halála után a férfiörökösöktől lakást, eltartást és kiházásítást követelhettek [Fekete2: 203; 32]

szindikus • syndicus • syndikus (lat) **1.** vmely testület jogi ügyeket intéző tagja, jogtanácsos **2.** vmely közösség (jogban jártas) szószólója **3.** (városi) főügyész [Damokosok: 94; 3, Hírhedett: 9; 17, Mire: 170; 10, Szép: 109; 1, Trenk: 314; 4]

3. Kártyaműszók:

bésigue (fr) francia eredetű, kétszemélyes hazard kártyajáték

capári cvikk • Czapári-cvikk (+ ném *Zwicken*) magyar kártyával nők által is játszott régi kártyajáték [Kiskirályok2: 169; 20, Lengyelünk: 201; 15]

sánta különös helyzettesítő erővel felruházott, egyébként jelentéktelen lap (kártyában) [Arany1: 176; 16, Isten2: 112; 4, Kiskirályok1: 185; 19]

4. Diáknyelvi szavak:

abszurdum (lat *absurdum*) **1.** képtelenség, értelmetlenség, lehetetlenség **2.** töltött káposzta (diáknyelvben)

hálpaklacs hadaró ember (diáknyelvben)

superbia (lat) kevélység | borbélylegény (diáknyelvben)

5. Tolvajnyelvi szavak:

kochem-nyelv hóhemnyelv | német tolvajnyelv

ladino (sp) **1.** spanyolországi zsidók héberrel kevert spanyol nyelve **2.** tolvajnyelv [Jövő1: 197; 24]

trrarumgenger (ném) postai tolvaj (tolvajnyelvi szó)

6. Tulajdonnevek. Újdonsága a *Jókai-enciklopédiának* a benne szereplő tulajdonnevek ropant nagy aránya. Legfontosabb típusaik a következők:

a) Történelmi személyek:

Megadjuk születésük és haláluk évszámát, életük legfontosabb eseményeit, a szóban forgó Jókai-műhöz vagy más művekhez fűződő esetleges kapcsolatukat, továbbá néha azt is, ha alakjuk egyéb irodalmi, zenei vagy képzőművészeti feldolgozásban szerepel:

Canova, Antonio (1757–1822) olasz szobrász, a neoklasszicizmus képviselője [Jövő1: 123; 11, Kiskirályok2: 116; 24, Szabadság1: 211; 14]

Mazepa (1645–1709) Jan Mazepa Kołodyński (le), Ivan Szyeapanovics Mazepa (ukr) | Erejéről és bátorságáról híres lengyel hős, ki előbb lengyel atamán, majd Nagy Péter titkos tanácsosa, Ukrajna fejedelme lett. Szerelmének férje, egy lengyel nemes féltékenységi bosszúból egy ízben elfogta, és lóhoz kötözve kergette saját kastélyáig. Liszt szimfonikus költeményben, Byron versben, Gottschall drámában, Horace Verne pedig képeiben állított neki emléket. [Kőszívű1: 43; 14]

Pio Nono (1792–1878, uralk. 1846-tól) IX. Pius pápa pápasága kezdetén tett néhány gesztust az olasz egység kivívására törekvő, liberális mozgalom irányába, s az egyházi állam kormányzatában reformokat léptetett életbe. Nevéhez fűződik a pápai csalhatatlanság dogmája (1870). [Három: 68; 31, Isten1: 27; 15]

b) Mitológiai alakok, bibliai személyek:

A klasszikus mitológia alakjai általában görög és/vagy latin formájukban szerepelnek. A bibliai személyek többféleképp fordulhatnak elő, ilyenkor a mai református fordításban használtat adjuk meg:

Enkeladosz a görög mitológia szerint gigász, kígyólábú óriás, aki testvéreivel együtt megtámadta az olümposzi isteneket, és a legmagasabb hegyeket egymásra halmozták, hogy felérjenek Zeuszhoz [Kőszívű2: 166; 24, Nincsen: 10; 33, Rab: 403; 32]

Huicilopochtli • Viclipuclli Huitzilopochtli | Mexikó indián őslakóinak, az aztékoknak istensége, akinek emberáldozattal is hódoltak [Ahol: 5; 6, Három: 341; 12]

Mikhál Mikal | a Biblia szerint Saul izraeli király leányát, Mikalt először Dávidhoz adta feleségül, később azonban – miután Dáviddal ellenséges viszonyba került – Paltíélhez. Utóbb Dávid lett Júda királya, s ekkor visszaszerezte az asszonyt Paltíéltől (1Sám 18, 25, 2Sám 3). [Három: 58; 24]

c) Irodalmi alakok:

Természetesen a *Jókai-enciklopédiába* az összes Jókai-regény szereplője nem kerülhetett bele (Hevesi Sándor szerint az író munkásságában 10 000-nél több alak szerepel),¹¹ azonban a legfontosabbak, illetve a XX. századi olvasónak már ismeretlenek külön szócikket kaptak. Ilyenkor gyakran találunk utalást egyéb kapcsolataikra, más művekben előforduló közös motívumaikra is. Alakjait Jókai gyakran élő személyekről mintázta:

Bánfi Dénes (1630–1674) Bánffy ... | Először Kemény János és fia párt-híve, majd Apafihoz csatlakozik, és tanácsos lesz. Kolozs és Doboka vármegye főispánja, Kolozsvár és Szamosújvár kapitánya. Hatalmas főúr, nagy birtokszerző. A Habsburg-barát politika képviselője, Lipót

¹¹ Hevesi 1929: 358. Nem tudjuk, hogyan jutott Hevesi erre az eredményre, ez a szám eltúlzottnak tűnik.

császártól állítólag bárói rangot is kapott. Sorsát, megöletését Jókai az ERDÉLY ARANYKORÁ-ban ábrázolta. [Erdély: 40; 29, Török: 288; 15]

Falstaff Shakespeare drámáinak visszatérő komikus alakja a kövér, öregedő, léha és üresfejű lovag, aki újra pórul jár és felsül. IV. Henrik királynak ifjú éveiben rossz szelleme, akiről nem akar többé tudni, mi-helyst trónra kerül. [Lélekidomár: 204; 27]

Petneházy Dávid (1645 k. – 1687) Az 1670-es évek végén és az 1680-as évek elején Thököly seregének ezredese, később a császáriak oldalára állt. A szentgotthárdi csata hősei között való felléptetése Jókai önkényes írói kitalálása. Jókai AZ UTOLSÓ BUDAI BASA című elbeszélésének is ő az egyik főszereplője. [Török: 167; 7]

d) Létező és képzeletbeli földrajzi nevek:

Jókai igyekszik műveinek földrajzi környezetét minél hűebben ábrázolni, ritkán hagyja őket névtelenül. Az író ideje óta a helységeket többször is átkeresztelték, falvakat vontak össze vagy kapcsoltak nagyobb városokhoz, és a politikai változások is rányomták bélyegüket a nevekre. Az enciklopédiában ezeket a változásokat is igyekszünk figyelembe venni, feltüntetve a ma használatos alakjukat is. Vonatkozik ez nemcsak a történelmi Magyarország helyneveire, hanem a régi, középkori magyar, illetve a más nyelvekből eredő elnevezésekre is:

Dancka • Danczka Dancka, Gdańsk (le) | A Visztula torkolatában fekvő kikötőváros. 1711-ben II. Rákóczi Ferenc franciaországi utazása előtt hosszabb időt töltött itt. [Lőcsei1: 10; 20, Trenk: 210; 2]

Dévény-Újfalu Dévényújfalú, Devínska Nová Ves (szlk) | szlovákiai község a Morva mellett [Szeretve1: 108; 21]

Léthe • Léthe vize Léthé (gör) | Az alvilág folyójának vize (a görög mitológiában). Aki iszik belőle, elfelejti múltját. [Szerelem: 36; 25]

Rumnik Râmnicu-Vâlcea (rom) | romániai városka az Olt jobb partján, a Vöröstoronyi-szoros bejáratánál [Török: 26; 10]

Ritkábban Jókai az idegen földrajzi neveket lefordítja. Ilyenkor közöljük az eredeti formájukat is:

Lengyelnyereg Poľský hrebeň (szlk) | Eperjes közelében levő hegynyereg. A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYÉ-ben fontos stratégiai pont Tatrangi Dávid haditervében. [Régi: 56; 3]

Patikárius-sziget Aptyekarszkij osztrov (or) | egyik legnagyobb sziget a szentpétervári Néva-torkolat szigetei közül [Jövő2: 195; 24]

Tőkehal-szigetek Cape Cod (ang) | ködös, viharos éghajlatáról ismert félsziget az USA Massachussets államának keleti partján [Jövő2: 106; 26]

e) Irodalmi művek címe, műalkotások neve:

Műalkotások, irodalmi művek esetében megadjuk az eredeti címet is a magyar fordításukkal, továbbá irodalmi műveknél a megjelenés évét, színpadi műveknél a bemutató dátumát; ha Jókai az eredeti címet használta, akkor a magyar fordítását:

Az ezred leánya La figlia del reggimento (ol), ... lánya | Donizetti operája (1840), Pesten 1848 áprilisában mutatták be [Enyim2: 117; 34]

Italiana in Algeri (ol) Olasz nő Algírban | Rossini operája (1813) [Nábob1: 77; 19]

f) Folyóiratok, napilapok címe:

Augsburger [Postzeitung] (ném) Augsburgi [Postaújság] | Németország egyik legrégebb lapja, 1686-ban alapították [Elátkozott: 58; 30, Mire: 229; 20]

Életképek szépirodalmi folyóirat (1844–1848), amelynek szerkesztését Frankenburg Adolf után Jókai vette át, s a radikális fiatal írók lapjává tette [Régi: 183; 3]

Marczius Marczius Tizenötödike | Pálfi Albert szerkesztette radikális napilap (1848–1849) [Köszívű2: 124; 16]

V. A JÓKAI-ENCIKLÓPÉDIA SZÓCIKKEINEK FELÉPÍTÉSE

1. Címszó. A címszót félkövér betűtípus jelöli. Ha az író egy szót többféleképp írt, az alakváltozatok is fel vannak tüntetve. Ezeket • jel választja el egymástól:¹²

ákác • akász • ákácfa • ákászf akác, akácfa

házhéj • ház héja • házhiú **1.** padlás **2.** háztető [Barátfalvi: 60; 8, Élet: 241; 5, Három: 152; 19, Hírhedett: 162; 28, Régi: 37; 33, Szabadság1: 100; 25, Szeretve2: 187; 27]

pemét • pemete • pemetefa kemencesepűrű [Kár: 40; 25, Kiskirályok1: 157; 25, Szép: 56; 23]

Nemegyszer a címszó az idegen nyelvű alakokat egyes és többes számban egyaránt tartalmazza. Ezt jelezzük a hozzájuk fűzött megjegyzésben:

aloé • aloe • aloes (gör-lat *aloe* egysz, *aloes* tbsz) aloé | **1.** a liliomfélékhez tartozó fa nagyságú, Dél-Afrikában honos növény **2.** a liliomfélékhez tartozó fa nagyságú, Dél-Afrikában honos növény húsos leveleiből kivont hashajtó hatású gyógyszer [Ahol: 69; 15, Akik2: 8; 17, Enyim1: 34; 31, Hétköznapok: 250; 8, Rákóczy: 260; 5, Trenk: 216; 16]

blinni (or *блины* tbsz) blini | palacsinták

tabló • tableau • tableaux (fr *tableau* egysz, *tableaux* tbsz) **1.** kép, festmény **2.** élőkép, hatásos színpadi jelenet [Nábob1: 258; 25, Nincsen: 146; 24]

Jókai nem mindig ragaszkodott az idegen szavak forrásnyelvben használt írásmódjához. Ilyenkor a helyes forma a címszót követi. Ha a szó helyes magyar alakban, illetve a forrásnyelv szabályai szerint írva is előfordul, a változatok között az első helyen ez(ek) áll(nak). Ellenkező esetben zárójelben olvasható a helyes idegen nyelvi (nemegyszer betűkapcsolatot vagy mellékjeles betűt tartalmazó) alak:

¹² Mivel Jókai teljes életművét a legnagyobb adatbázis (az Unikornis Kiadó és az Arcanum kiadásában megjelent CD-ROM) is csak részben tartalmazza, teljességre nem törekedhettünk.

dzsangal • zsangál (ang *jungle*) dzsungel
sörbet • sorbet • sorbeth • serbet • sherbeth • szörbet (tör *şerbet*) jégbe hűtött sűrű gyümölcszörp, keleti üdítőital [Lélekidomár: 249; 25, Minden: 161; 19]
wickler • wikkler • wikler (ném *Wickel*) **1.** köpeny, rövid gallérú kabátka
2. felcsavaró, gombolyító

Az alak- és írásváltozatok a maguk betűrendi helyén mind megtalálhatók a szótárban, és az értelmezés helyett nyíl utal a hozzájuk tartozó értelmező címszóra:

duegna → **duenna**
pensionatus → **penzionátus**
yankee → **jenki**

A tulajdonnevekkel vagy idegen szavakkal alkotott szókapcsolatoknál, összetételeknél a magyarázat előtt megadjuk a szó mai formáját is. Ha Jókai a latinus alakot használta, feltüntetjük a görög változatát is. Ilyenkor csak az eltérő formát írjuk ki, a szókapcsolat többi részét három pont jelöli, majd függőleges vonal zárja:

Athos-hegy Athosz-... | sajátos szerzetesköztársaság a Khalkidükéi félszigeten, különböző görögkeleti vallású nemzetek képviselőiből [Szabadság2: 201; 28]
Herkules-fő Héraklész-... | körszakállas fő [Akik1: 15; 20]
Petrovszki-kert Petrovszkij-... | Pétervár egyik szigetén, a Petrovszkij-szigeten létesített park [Szabadság2: 25; 2]

Az ismétlés elkerülése végett ugyancsak három pont áll a helyesbített szavak szövegmegnevezését jelölő kifejezésekben:

Bona sera, mio signore! (ol *Buona* ...) Jó estét, uram! (Don Basilio áriája a SEVILLAI BORBÉLY-ból)
pantallon collée avec beaucoup des soutaches (fr *pantalon collé*...) feleszes nadrág sok sujtással [Élet: 196; 5]
szállók az úrnak (< *szolgálók* ...) asztali szónoklatoknál szokásos régi köszöntő formula [Barátfalvi: 42; 28, Kiskirályok2: 162; 10, Szeretve1: 335; 1]

Amennyiben a szerző rövidítve idéz valamely szöveget, a kimaradt szót vagy szavakat szögletes zárójelben adjuk meg, normál betűtípussal:

ancolie [fripon] (fr) harangvirág | a pikkubi elődje (kártýában) [Névtelen: 301; 12]
consummatum [est] (lat) elvégzetett, beteljesedett (Jézus utolsó szavai a keresztfán) [Akik2: 274; 15, Kárpáthy1: 84; 1, Lócsei2: 28; 8]
di tanti palpiti, una voce poco fa] (ol) ennyi szívdobogásnak [kevés egy szó] (tenorária Donizetti SZERELMI BÁJITAL című operájából)

Ha az összetett szavak egyik eleme idegen szó, a magyar részt pluszjel helyettesíti:

baldovernyelv (jidd +) **1.** tolvajnyelv, az alvilág nyelve **2.** tőzszedsargon [Jövő2: 35; 7]
szeráfarc (héb +) angyalarc [Görögtúz: 145; 17, Nincsen: 189; 30]
útlevelblankett (+ ném) (kitöltetlen) útlevel

Az azonos alakú szavakat (homonimákat) felső index különbözteti meg egymástól:

kacsi¹ apró szemű piros bogójú szőlőfajta

Kacsi!² Menj onnan!, Vedd el a kezed! (gyermek figyelmeztetésére) [Nábob2: 259; 34]

Orpheus¹ mesés dalnok, aki lantjának varázsos hatalmával az állatokat is megszelídítette (az ókori mitológiában) [Hétköznapok: 279; 22, Játékos: 84; 23, Mégis2: 73; 4]

Orpheus² Orphée aux enfers (fr), Orfeusz az alvilágban | Offenbach (1819–1880) híres dalműve (1858). Jókai itt is színdarabcsелеkményt kapcsol be regényébe, mint már többször. [Mégis2: 105; 8]

szél¹ szélrózsa [Kószívű1: 206; 11]

szél² vászon szövési szélessége mint hosszmérték, 70–80 cm

2. Szavak és kifejezések eredete. Amennyiben ismerjük az idegen szavak és kifejezések eredetét, azt is megadjuk. Mindig a közvetlen átadó számít, nem a végső forrás, amelyre visszavezethető. Különbéféle kulturális hatások következtében egyazon szót több nyelvből is átvehette a magyar, méghozzá azonos időben.¹³ A világszerte ismert (a szakirodalomban *nemzetközi* jelzővel ellátott) szavaknál gyakran a német vagy az angol szerepel forrásként – főképp az egzotikus ázsiai,¹⁴ afrikai vagy amerikai nyelvek esetében. Néhány példa:

gejzer (ang *geyser*) gejzír | feltörő forró víz

nábob (ang) 1. indiai helytartó vagy kormányzó 2. dúsgazdag, fényűző életet folytató személy [Hírhedett: 197; 2]

tornádó pusztító forgószél (Észak-Amerikában)

Ha a szó klasszikus, görög és/vagy latin gyökerekre nyúlik vissza, a *gör-lat* rövidítést használjuk, így utalva az újkorban megalkotott tudományos kifejezésekre is:

cerkó • cercóf (gör-lat) Cercopithecus (lat) | nyúlánk testű, karcsú végtagú, hosszú farkú, keskeny orrú majomfajta [Hétköznapok: 56; 32]

diplomáciai corps (gör-lat-fr) diplomáciai testület [Jövő1: 25; 2]

szomatóze (gör-lat) emésztést elősegítő gyógytápszer [Öreg: 215; 14]

Amennyiben a címszó idegen nyelvű kifejezés, akkor a magyar fordítása követi, ha pedig jövevényező, akkor a jelentése a részletes magyarázat elé kerül:

balneum Mariae (lat 'Mária fürdője') gyógyhatású fürdő | a máriafű (Hierochloe (lat)) felhasználásával készült, illatos, kumarintartalmú fürdő [Lőcsei2: 18; 19]

Cine mintye! • Czine mintye! (rom *ține minte* 'észben tart, nem felejt') Tartsd eszedben!, Jól jegyezd meg!, Emlékezz!

pernahajder (ném *Bärenhäuter*) medvebőrön heverésző | gézengúz, gazember

¹³ Az indiánregényekből ismert *scalp* szó irodalmi művek és útleírások révén került a magyarba, különböző nyelvekből készült fordítások révén; végső forrása az óskandináv *skalpr* 'tok, hüvely'.

¹⁴ Tetemes a brit gyarmatbirodalomhoz tartozó India nyelveiből eredő szavak aránya is.

Növény- és állatneveknek lehetőség szerint megadjuk a tudományos, latin nevét is; ez gyakorta fordul elő címszóként is. Azonban – mivel a népies elnevezések lehetnek többjelentésűek – erre nincs mindig mód:

istenfa *Artemisia abrotanum* (lat) | **1.** üröm **2.** cserjeszerű, sárga virágú növény **3.** citromra emlékeztető illatú, fűszerként használt fűféle [Élet: 140; 27, Játékos: 161; 32, Szeretve1: 43; 16]

jégmadár *Alcedo ispida* (lat) | vizek mellett élő, kék és zöld tollazatú madár, különféle hiedelmek fűződtek hozzá [Görögtűz: 149; 19]

kalapácsfejű hal • kalapácschal *Sphryna zygaena* (lat), pörölycápa | 3–4 m hosszúra megnövő, rendkívül széles fejű cápa [Élet: 304; 9, Hírhedett: 233; 19, Kiskirályok2: 24; 15, Minden: 97; 21]

Jókai egyéni szóhasználatára – saját maga alkotta szavakra vagy ismert szavak szokásostól eltérő jelentésére – a (JM) monogram hívja fel az Olvasó figyelmét:

Bambusonia (*tréf*) (JM) Jókai költötte kifejezés arra a helyre, ahol a rab-szolgák talpát bambusszal jól elverték [Szép: 134; 12]

pitvarnok (JM) főlakáj, udvarmester | A szót Jókai alkotta az idegen *komornyik* helyett. Már a KÁRPÁTHY ZOLTÁN-ban használta. [Régi: 99; 29]

szívkinyitó (JM) költött növénynev [Bálványosvár: 175; 21]

3. Szó- és kifejezésmagyarázat. A félkövér címszó és az etimológiai magyarázat után következnek az értelmezések:

Életképek szépirodalmi folyóirat (1844–1848), amelynek szerkesztését Frankenburg Adolf után Jókai vette át, s a radikális fiatal írók lapjává tette [Régi: 183; 3]

láthatártalan beláthatatlan, végeláthatatlan

szatyma kis távolságra használható, a sörétnél nagyobb apró golyó, amelyből 4–18 darab fér egy töltésbe [Arany2: 11; 13, Hétköznapiok: 42; 33]

Egyazon szó különböző jelentései félkövér számmal vannak jelölve:

lanszíroz • lanceiroz (ném *lancieren*) **1.** kezdeményez **2.** fölvet (ötletet, gondolatot) **3.** felkarol, támogat **4.** terjeszteni kezd (hírt, árut)

lepcsés **1.** fecsegni szerető, locsogó, pletykás **2.** beszélő, fecsegő (száj) **3.** vontatott (hang, beszéd) **4.** trágár beszédű **5.** piszkos, rendetlen öltözetű **6.** lusta [Kószívű2: 28; 7, Rab: 193; 16, Szeretve1: 41; 12]

sapak **1.** sapkaszerű fejfedő **2.** sisak **3.** főköttő

A jelentések árnyaltabb megértését elősegítő kiegészítések csúcsos zárójelben állnak:

Adonisz férfiszépség (Adonisz föníciai istenről) [Politikai: 272; 32]

gigász (gör-lat) kígyólábú óriás (a görög mitológiában) [Isten1: 150; 3]

ultimó • ultimo (lat) **1.** utolsó ütés (kártyában) **2.** hónap utolsó napja (mint fizetési határidő) [Enyim1: 175; 26, Fekete2: 62; 32, Öreg: 23; 16]

4. A források jelölése. A KK jegyzetapparátusa szó- és kifejezésmagyarázatokat, művelődéstörténeti és egyéb kommentárokat tartalmaz az egyes kötetek végén. A KK jegyzetapparátusában megadja, hogy az adott mű hanyadik oldalán, hanyadik sorában található a

címszó. Magyarázatainak egy része bekerült a *Jókai-enciklopédiába*. Ilyenkor a KK forrásjelölését kiegészítettük a mű rövidített címével, utána áll a kötet-, az oldal- és a sorszám. Tehát a KK magyarázataira épülő, forrást is feltüntető teljes szócikkek így néznek ki:

dikasztérium • dikasterium • dicasterium (lat) **1.** testületi döntéssel kormányzó hatóság **2.** kormányzék **3.** helytartótanács [Isten2: 38; 5, Kárpáthy1: 25; 4, Lőcsei2: 256; 21, Mégis1: 110; 3, Trenk: 307; 23]
maustodt (ném *mausetot*) szörnyethalt [Nábob1: 251; 32, Rákóczy: 41; 8]
Sauve, qui peut! (fr) Meneküljön, aki tud! [Kőszívű1: 178; 7]

A *Jókai-szótár* nem tartalmaz forrásjelölést, csupán a jelentését közli egy-egy címszónak. Nem tünteti fel, hogy a magyarázott címszó melyik műben, hol található. Ezért azon címszavak magyarázatakor, melyeknél a *Jókai-szótárra* támaszkodtunk, mi sem közöljük a forrást. Például:

abeléra félvilági nő, táncosnő
idealizmus (ném *Idealismus*) **1.** eszményekért való lelkesedés **2.** filozófiai irányzat, amely az anyaggal, a természettel és léttel szemben az ideát, a tudatot tartja elsődlegesnek
sárma Ornithogalum (lat), madártej | apró fehér virágú, kicsi hagymás puszta növény

VI. A CÍMSZÓK FORRÁSJEGLÉKÉBEN EMLÍTETT JÓKAI-MŰVEK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

Rövidítés	Mű címe
1. Ahol	Ahol a pénz nem isten
2. Akik1, Akik2	Akik kétszer halnak meg, 1. és 2. kötet
3. Arany1, Arany2	Az arany ember, 1. és 2. kötet
4. Bálványosvár	Bálványosvár
5. Barátfalvi	A barátfalvi lévita
6. Benyovszky1	Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai, 1. kötet
7. Damokosok	A Damokosok
8. Egetvívó	Egetvívó asszonyszív
9. Elátkozott	Az elátkozott család
10. Élet	Az élet komédiásai
11. Enyim1, Enyim2	Enyim, tied, övé, 1. és 2. kötet
12. Erdély	Erdély aranykora
13. Fehér	A fehér rózsza
14. Fekete1, Fekete2	Fekete gyémántok, 1. és 2. kötet
15. Felfordult	Felfordult világ
16. Földesúr	Az új földesúr
17. Fráter1, Fráter2	Fráter György, 1. és 2. kötet
18. Gazdag	A gazdag szegények

19. Görögtűz	Görögtűz
20. Három	A három márványfej
21. Hétköznapok	Hétköznapok
22. Hírhedett	Egy hírhedett kalandor a XVII. századból
23. Isten1, Isten2	Egy az Isten, 1. és 2. kötet
24. Játékos	Egy játékos, aki nyer
25. Jövő	A jövő század regénye
26. Kár	De kár megvénülni!
27. Kárpáthy1, Kárpáthy2	Kárpáthy Zoltán, 1. és 2. kötet
28. Kiskirályok1, Kiskirályok2	A kiskirályok, 1. és 2. kötet
29. Kőszívű1, Kőszívű2	A kőszívű ember fiai, 1. és 2. kötet
30. Lélekidomár	A lélekidomár
31. Lengyelünk	A mi lengyelünk
32. Lócsei1, Lócsei2	A lócsei fehér asszony, 1. és 2. kötet
33. Magyar1, Magyar2	A magyar nemzet története regényes rajzokban, 1. és 2. kötet
34. Mégis	Eppur si muove. És mégis mozog a föld
35. Minden	Minden poklokon keresztül
36. Mire	Mire megvénülünk
37. Nábob1, Nábob2	Egy magyar nábob, 1. és 2. kötet
38. Névtelen	Névtelen vár
39. Nincsen	Nincsen ördög
40. Öreg	Öreg ember nem vén ember
41. Politikai	Politikai divatok
42. Rab	Rab Ráby
43. Rákóczy	Rákóczy fia
44. Régi	A régi jó táblabírák
45. Szabadság1, Szabadság2	Szabadság a hó alatt vagy a „Zöld könyv”, 1. és 2. kötet
46. Szegény	Szegény gazdagok
47. Szép	Szép Mihál
48. Szerelem	Szerelem bolondjai
49. Szeretve1, Szeretve2	Szeretve mind a vérpadig, 1. és 2. kötet
50. Szomorú	Szomorú napok
51. Tengerszemű	A tengerszemű hölgy
52. Török	Török világ Magyarországon
53. Trenk	A két Trenk
54. Vér	A fekete vér

VII. A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA SZÁMADATAI

A *Jókai-enciklopédiához* az író 74 kötetét (regényét, kisregényét és elbeszélésválogatását) dolgoztuk fel. A *Jókai-enciklopédia* 28 850 címszót és még 2270 utaló címszót tartalmaz, s mintegy 1150 személyről nyújt információt. A címszavak közül 17 050 tartalmaz forrásjelölést. Mivel a címszavak egy részéhez több forrásjelölés is tartozik, a *Jókai-enciklopédiában* összesen 24 500 egyedi forrásjelölés található.

VIII. A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIÁBA A FELDOLGOZOTT MŰVEKBŐL FORRÁSJELÖLÉSEL BEKERÜLT CÍMSZAVAK (ADATOK) SZÁMA

Mű címe	Rövidítése	A címszavak (adatok) száma		
		1. kötet	2. kötet	Összesen
A barátfalvi lévita	Barátfalvi	268		268
A Damokosok	Damokosok	339		339
A fehér rózsza	Fehér	209		209
A fekete vér	Vér	177		177
A gazdag szegények	Gazdag	309		309
A három márványfej	Három	551		551
A jövő század regénye	Jövőő	1276	562	1838
A két Trenk	Trenk	511		511
A kiskirályok, 1. és 2. kötet	Kiskirályok1, Kiskirályok2	553	324	877
A kőszívű ember fiai, 1. és 2. kötet	Kőszívű1, Kőszívű2	305	289	594
A lélekidomár	Lélekidomár	632		632
A lőcsei fehér asszony, 1. és 2. kötet	Lőcsei1, Lőcsei2	336	385	721
A magyar nemzet története regényes rajzokban, 1. és 2. kötet	Magyar1, Magyar2	198	134	332
A mi lengyelünk	Lengyelünk	467		467
A régi jó táblabírák	Régi	267		267
A tengerszemű hölgy	Tengerszemű	224		224
Ahol a pénz nem isten	Ahol	236		236
Akik kétszer halnak meg, 1. és 2. kötet	Akik1, Akik2	623	260	883
Az arany ember, 1. és 2. kötet	Arany1, Arany2	209	105	314
Az elátkozott család	Elátkozott	168		168
Az élet komédiásai	Élet	1140		1140
Az új földesúr	Földesúr	318		318
Bálványosvár	Bálványosvár	302		302

De kár megvénülni!	Kár	502		502
Egetvívó asszonyszív	Egetvívó	254		254
Egy az Isten, 1. és 2. kötet	Isten1, Isten2	221	201	422
Egy hírhedett kalandor a XVII. századból	Hírhedett	623		623
Egy játékos, aki nyer	Játékos	364		364
Egy magyar nábob, 1. és 2. kötet	Nábob1, Nábob2	398	131	529
Enyim, tied, övé, 1. és 2. kötet	Enyim1, Enyim2	340	230	570
Eppur si muove. És mégis mozog a föld	Mégis	527	461	988
Erdély aranykora	Erdély	234		234
Fekete gyémántok, 1. és 2. kötet	Fekete1, Fekete2	453	235	688
Felfordult világ	Felfordult	124		124
Fráter György, 1. és 2. kötet	Fráter1, Fráter2	342	212	554
Görögtűz	Görögtűz	407		407
Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai, 1. kötet	Benyovszky1	358		358
Hétköznapok	Hétköznapok	276		276
Kárpáthy Zoltán, 1. és 2. kötet	Kárpáthy1, Kárpáthy2	215	112	327
Minden poklokon keresztül	Minden	251		251
Mire megvénülünk	Mire	253		253
Névtelen vár	Névtelen	424		424
Nincsen ördög	Nincsen	305		305
Öreg ember nem vén ember	Öreg	196		196
Politikai divatok	Politikai	432		432
Rab Ráby	Rab	699		699
Rákóczy fia	Rákóczy	520		520
Szabadság a hó alatt vagy a „Zöld könyv”, 1. és 2. kötet	Szabadság1, Szabadság2	343	240	583
Szegény gazdagok	Szegény	243		243
Szép Mikhál	Szép	246		246
Szerelem bolondjai	Szerelem	222		222
Szeretve mind a vérpadig, 1. és 2. kötet	Szeretve1, Szeretve2	561	262	823
Szomorú napok	Szomorú	133		133
Török világ Magyarországon	Török	286		286
Összesen				24 513

VII. RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELEK JEGYZÉKE

Nyelvek (zárójelben az előfordulások száma)

alb [1]: albán	mal [2]: maláj
ang [486]: angol	mong [8]: mongol
ar [55]: arab	ném [3366]: német
bel [1]: belorusz	ófr [1]: ófrancia
bolg [2]: bolgár	ol [560]: olasz
bos [1]: bosnyák	or [168]: orosz
cig [25]: cigány	per [12]: perzsa
f [4]: finn	port [6]: portugál
fr [1956]: francia	rom [136]: román
gör [533]: görög	rot [1]: rotwelsch
gr [4]: grúz	sp [89]: spanyol
héb [77]: héber	sv [4]: svéd
hi [10]: hindi	szb [42]: szerb
holl [12]: holland	szkr [5]: szanszkrit
horv [32]: horvát	szlk [177]: szlovák
jap [3]: japán	szln [3]: szlovén
jidd [19]: jiddis	szu [1]: szuahéli
k [7]: kínai	tat [3]: tatár
kaz [1]: kazah	tib [1]: tibeti
kfn [1]: középelnémet	tör [251]: török
lat [6409]: latin	tung [1]: tunguz
le [69]: lengyel	

Egyéb rövidítések

<i>fn</i>	főnév	<i>abl</i>	ablativus
<i>hsz</i>	határozószó	<i>birt</i>	birtokos eset
<i>isz</i>	indulatszó	<i>Carm.</i>	Carmina
<i>mn</i>	melléknév	<i>Ep.</i>	Epistulae
<i>gúny</i>	gúnyos	<i>Epod.</i>	Epodi
<i>gyerm</i>	gyermeknyelvi	<i>IM</i>	időjárási megfigyelés
<i>tréf</i>	tréfás	<i>KÖZM</i>	közmondás
<i>rég</i>	régi, régies	<i>SZI</i>	szállóige
<i>egysz</i>	egyedül	<i>JM</i>	Jókai egyéni szóhasználata vagy fantáziájának terméke
<i>tbsz</i>	többes szám		

Jelek

- | szó szerinti fordítás után a kifejezés magyar jelentése
- / és/vagy (etimológiai magyarázatban)
- (?!) Jókai téves szóhasználata, elírása vagy következtelensége
- a szókapcsolatokból létrejött szavakat jelöli
- (...) a címszó értelmezéséhez fűzött kiegészítés

VIII. A JÓKAI-ENCIKLOPÉDIA FORRÁSAI**a) A kritikai kiadás (KK) kötetei**

- A barátfalvi lévita* (1898). Kiad. Molnár József. (JMÖM. Regények 63.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 245 l.
- A Damokosok* (1883). Kiad. Végh Ferenc. (JMÖM. Regények 44.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. 322 l.
- A fehér rózsa* (1854), *A janicsárok végnapjai* (1854). Kiad. Gergely Gergely. (JMÖM. Regények 7.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1962. 491 l.
- A fekete vér* (1891). Kiad. Sándor István. (JMÖM. Regények 58.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 330 l.
- A gazdag szegények* (1890). Kiad. Gergely Gergely. (JMÖM. Regények 54.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 403 l.
- A három márványfej* (1887). Kiad. Oltványi Ambrus. (JMÖM. Regények 50.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. 572 l.
- Ahol a pénz nem isten* (1904). Kiad. Kókay György. (JMÖM. Regények 71.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1971. 242 l.
- A jövő század regénye* (1872–1874). 1–2. köt. Kiad. D. Zöldhelyi Zsuzsa. (JMÖM. Regények 18–19.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1981. 914 + 499 l.
- A két Trenk* (1892), *Trenk Frigyes* (1893). Kiad. Radó György. (JMÖM. Regények 59.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 546 l.
- Akik kétszer hálnak meg* (1881–1882). 1–2. köt. Kiad. Gergely Gergely. (JMÖM. Regények 39–40.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. 552 + 321 l.
- A kiskirályok* (1885). 1–2. köt. Kiad. Oltványi Ambrus, Újházy Sándor. (JMÖM. Regények 48–49.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1968. 502 + 389 l.
- A kőszívű ember fiai* (1869). 1–2. köt. Kiad. Szekeres László. (JMÖM. Regények 27–28.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. 515 + 480 l.
- A lélekidomár* (1888–1889). Kiad. Sándor István. (JMÖM. Regények 51.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. 785 l.
- A lócsei fehér asszony* (1885). 1–2. köt. Kiad. T. Hajós Éva. (JMÖM. Regények 46–47.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. 426 + 370 l.
- A magyar nemzet története regényes rajzokban* (1854–1902). 1–2. köt. Kiad. Téglás Tivadar, Végh Ferenc. (JMÖM. Regények 67–68.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 542 + 733 l.
- A mi lengyelünk* (1903). Kiad. T. Hajós Éva. (JMÖM. Regények 66.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 633 l.
- A régi jó táblabírák* (1856). Kiad. Nacsády József. (JMÖM. Regények 10.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 598 l.
- A tengerszemű hölgy* (1890). Kiad. Szekeres László. (JMÖM. Regények 55.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1972. 501 l.
- Az arany ember* (1872). 1–2. köt. Kiad. Oltványi Ambrus. (JMÖM. Regények 24–25.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. 442 + 346 l.
- Az elátkozott család* (1858). Kiad. Harsányi Zoltán. (JMÖM. Regények 11.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 334 l.
- Az élet komédiásai* (1875). Kiad. Téglás Adorján. (JMÖM. Regények 31.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. 797 l.
- Az új földesúr* (1862). Kiad. Kulcsár Adorján. (JMÖM. Regények 13.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 497 l.
- Bálványosvár* (1883). Kiad. Téglás Tivadar. (JMÖM. Regények 43.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. 335 l.
- De kár megvénülni! Egy vén öcsémuram élményei után* (1896). Kiad. Bokor László. (JMÖM. Regények 62.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1971. 433 l.
- Egetvivő asszonyszív. Történelmi regény* (1902). Kiad. Molnár József. (JMÖM. Regények 65.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1973. 486 l.
- Egy az Isten* (1876–1877). 1–2. köt. Kiad. Szekeres László. (JMÖM. Regények 69–70.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1970. 486 + 578 l.
- Egy hírhedt kalandor a XVII. századból* (1879). Kiad. Horlai Györgyné. (JMÖM. Regények 35.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. 405 l.

- Egy játékos, aki nyer* (1882). Kiad. Nacsády József. (JMÖM. Regények 26.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. 307 l.
- Egy magyar nábob* (1853–1854). 1–2. köt. Kiad. Szekeres László. (JMÖM. Regények 5–6.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1962. 463 + 359 l.
- Enyim, tied, övé* (1875). 1–2. köt. Kiad. Gergely Gergely. (JMÖM. Regények 29–30.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. 346 + 281 l.
- Eppur si muove. És mégis mozog a föld* (1872). 1–2. köt. Kiad. Margócsy József, Margócsyné Oberländer Erzsébet. (JMÖM. Regények 22–23.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. 619 + 480 l.
- Erdély aranykora* (1851). Kiad. Oltványi Ambrus. (JMÖM. Regények 3.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1962. 435 l.
- Fekete gyémántok* (1870). 1–2. köt. Kiad. Nacsády József. (JMÖM. Regények 20–21.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. 411 + 306 l.
- Felfordult világ* (1863). Kiad. Orosz László. (JMÖM. Regények 15.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 266 l.
- Fráter György* (1893). 1–2. köt. Kiad. Oltványi Ambrus. (JMÖM. Regények 60–61.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1972. 594 + 409 l.
- Görögtűz (Riumin – Samyl fiai)* (1877). Kiad. Radó György. (JMÖM. Regények 33.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1970. 437 l.
- Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai* (1888–1891). 1–2. köt. Kiad. Radó György. (JMÖM. Regények 52–53.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. 595 + 439 l.
- Hétköznapiak* (1846). Kiad. Szekeres László, utószó Nagy Miklós, Fábíán Pál. (JMÖM. Regények 1.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1962. 442 l.
- Kárpáthy Zoltán* (1854). 1–2. köt. Kiad. Szekeres László. (JMÖM. Regények 8–9.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 423 + 295 l.
- Minden poklokon keresztül* (1883). Kiad. Kókay György. (JMÖM. Regények 45.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. 297 l.
- Mire megvénülünk* (1865). Kiad. Orosz László. (JMÖM. Regények 16.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 571 l.
- Névtelen vár* (1877). Kiad. Harsányi Zoltán. (JMÖM. Regények 34.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1965. 630 l.
- Nincsen ördög* (1891). Kiad. Harsányi Zoltán. (JMÖM. Regények 56.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1967. 322 l.
- Öreg ember nem vén ember. Képzelt regény négy részben* (1900). Kiad. Szakács Béla, Bokodi Ervin. (JMÖM. Regények 64.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1976. 389 l.
- Politikai divatok* (1862–1863). Kiad. Szekeres László. (JMÖM. Regények 14.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 632 l.
- Rab Ráby* (1879). Kiad. Kovács Győző, Nagy Miklós. (JMÖM. Regények 38.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. 677 l.
- Rákóczy fia* (1891). Kiad. Végh Ferenc. (JMÖM. Regények 57.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1975. 685 l.
- Szabadság a hó alatt vagy a „Zöld könyv”* (1879). 1–2. köt. Kiad. D. Zöldhelyi Zsuzsa. (JMÖM. Regények 36–37.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1965. 330 + 341 l.
- Szegény gazdagok* (1860). Kiad. Téglás Tivadar. (JMÖM. Regények 12.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1962. 535 l.
- Szép Mihály* (1877). Kiad. Téglás Tivadar. (JMÖM. Regények 32.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. 413 l.
- Szerelem bolondjai* (1869). Kiad. Harsányi Zoltán. (JMÖM. Regények 17.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 530 l.
- Szeretve mind a vérpadig* (1882). 1–2. köt. Kiad. Téglás Tivadar. (JMÖM. Regények 41–42.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1965. 530 + 295 l.
- Szomorú napok* (1848–1856). Kiad. Szekeres László. (JMÖM. Regények 2.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 371 l.
- Török világ Magyarországon* (1852–1853). Kiad. Oltványi Ambrus. (JMÖM. Regények 4.) Bp., Akadémiai Kiadó, 1963. 538 l.

b) Jókai Mór díszkiadás kötetei

A kisregények (kisz.) egy másik kisregénnyel együtt jelentek meg egy kötetben.

- A barátfalvi lévita* (kisz.). (16. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
A cigánybáró (kisz.). (33. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
A Damokosok. (14. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
A fehér rózsa (kisz.). (67. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
A fekete vér. (60. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
A gazdag szegények. (19. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
A három márványfej. (9. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
A történelmi tarokkparti. (78. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
Ahol a pénz nem isten. (10. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
A janicsárok végnapjai. (11. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
A jövő század regénye. 1–2. köt. (98–100. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1997.
A kalózkirály (kisz.). (66. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
A két Trenk (kisz.). (77. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
Aki a szívét a homlokán hordja (kisz.). (48. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Akik kétszer halnak meg. 1–2. köt. (24–25. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
A kiskirályok. 1–2. köt. (39–40. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
A kőszívű ember fiai. 1–2. köt. (72–73. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
A lélekidomár. 1–2. köt. (84–85. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
A lőcsei fehér asszony. 1–2. köt. (82–83. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
A magyar nemzet története regényes rajzokban. 1–2. köt. (88–90. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
A magyar nép élce. (61. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
A mi lengyelünk. 1–2. köt. (45–46. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
A régi jó táblabírák. 1–2. köt. (64–65. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
A szegénység útja (kisz.). (42. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
A tengerszemű hölgy. (1. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
A varchoniták (kisz.). (66. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Az arany ember. 1–2. köt. (34–35. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Az elátkozott család (kisz.). (16. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Az élet komédiásai. 1–2. köt. (26–27. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Az új földesúr. (3. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
Bálványosvár. (2. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
Cikkek a forradalom évéből. (38. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
De kár megvénülni! (15. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Egész az északi pólusig. (20. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Egetvívó asszonyszív. (12. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
Egy az Isten. 1–2. köt. (79–80. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
Egy bujdosó naplója (kisz.). (37. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Egy ember, aki mindent tud (kisz.). (42. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Egy hírhedt kalandor a XVII. századból. (74. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
Egy játékos, aki nyer. (93. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1997.
Egy magyar nábob. 1–2. köt. (68–69. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Elbeszélések. (21–22–23. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Életemből. 1–2. köt. (95–96. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1997.
Emléksorok 1848–49-ből (kisz.). (37. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Enyim, tied, övé. 1–2. köt. (4–5. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
Eppur si muove: És mégis mozog a föld. 1–2. köt. (75–76. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
Erdély aranykora. (59. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.

- Fekete gyémántok.* 1–2. köt. (51–52. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Felfordult világ. (58. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Forradalmi és csataképek. (36. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Fráter György. 1–2. köt. (91–92. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1997.
Görögút. (55. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Hétköznapok. (8. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
Írói arcképek. (29. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Kárpáthy Zoltán. 1–2. köt. (70–71. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Minden poklokon keresztül. (94. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1997.
Mire megvénülünk. 1–2. köt. (49–50. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Névtelen vár. 1–2. köt. (43–44. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Nincsen ördög. (41. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Öreg ember nem vén ember. (13. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
Politikai divatok, 1862–1863. 1–2. köt. (62–63. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Rab Ráby. 1–2. köt. (86–87. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
Rákóczy fia. (28. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Sárga rózsza (kisz.). (33. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Szabadság a hó alatt. 1–2. köt. (56–57. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Szegény gazdagok. 1–2. köt. (17–18. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Szép Mikhál. (32. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Szerelme bolondjai. 1–2. köt. (6–7. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1992.
Szeretve mind a vérpádig. 1–2. köt. (30–31. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1993.
Szomorú napok (1848–1856). (47. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Tégy jót (kisz.). (48. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1994.
Török világ Magyarországon. 1–2. köt. (53–54. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Trenk Frigyes (kisz.). (77. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.
Utazás egy sírdomb körül (kisz.). (67. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1995.
Útleírások. (81. köt.) Budapest, Unikornis Kiadó, 1996.

c) Jókai-szótár

- BALÁZS GÉZA – P. EÖRY VILMA – KISS GÁBOR – J. SOLTÉSZ KATALIN – T. SOMOGYI MAGDA szerk. 1994.
Jókai-szótár. 1–2. köt. Budapest, Unikornis Kiadó.

IX. AZ ELŐSZÓHOZ FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE

1. Jókai-irodalom

- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2016. *Jókai és a retorika.* Budapest, Trezor Kiadó.
 A százéves Jókai emléke. 1925. *Az Est Hármaskönyve.* Budapest, Est Lapkiadó Részvénytársaság.
 DÁVID GYULA 1972. Jókai. *Emberek, tájak, élmények Jókai erdélyi tárgyú műveiben.* (Kismonográfiák.) Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó.
 N. DELY ZSUZSA 1969. *A fiatal Jókai nyelve és stílusa.* (Nyelvtudományi értekezések 64.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
 DEME LÁSZLÓ szerk. 1955. *Nyelvünk a reformkorban. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
 FÁBIÁN PÁL 1981. *A XIX. század magyar nyelve.* = KERÉNYI–NAGY 1981: 35–44.
 HEVESI, ALEXANDER 1929. Maurus Jókai. The Greatest Novelist of Hungary. *The Slavonic and East European Review* 8: 356–367.
 JÓKAI MÓR 2001. *Összes művei.* CD-ROM. Budapest, Unikornis Kiadó – Arcanum.
 KERÉNYI FERENC – NAGY MIKLÓS szerk. 1981. *Az élő Jókai. (Tanulmányok.)* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda.
 MIKSZÁTH KÁLMÁN 1997. *Jókai Mór élete és kora.* 1–2. köt. Budapest, Unikornis Kiadó.

- NAGY MIKLÓS 1999. *Jókai Mór*. Budapest, Korona Kiadó.
- NÉGYESY LÁSZLÓ 1925. Jókai költői és nemzeti értékei. *Akadémiai Értesítő* 36: 106–126.
- SIMONYI ZSIGMOND 1894. Jókai mint nyelvművész. *Magyar Szalon* 11: 824–825.
- SÓTÉR ISTVÁN 1941. *Jókai Mór*. Budapest, Franklin-Társulat.
- SZENDREY ZSIGMOND 1922. Jókai tájszavai. *Magyar Nyelv* 18: 134–137, 180–181.
- TOLNAI VILMOS 1925. Jókai és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv* 21: 85–100, 232–246.
- VERESS ZOLTÁN 1976. *Jókai természettudománya*. (Téka.) Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

2. Nyelvészet, stilisztika, retorika

- ANGYAL DÁVID 1882. Zuhatar. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 6: 365–366.
- BÁRCZI GÉZA 1938. *A magyar nyelv francia jövevényszavai*. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve 12/a.) Budapest, MTA.
- BÁRCZI GÉZA 1958². *A magyar szókincs eredete*. (Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek.) Budapest, Tankönyvkiadó.
- KAKUK ZSUZSA 1996. *A török kor emléke a magyar szókincsben*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LENGYELNÉ MOLNÁR TÜNDE 2006. Gyakorisági szótárak. Magyarországi helyzetkép. *Könyvtári Figyelő* 2006: 45–58.
- ZSILINSZKY ÉVA 2003. *Az angol vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban*. (Nyelvtudományi értekezések 153.) Budapest, Akadémiai Kiadó.

3. Egyéb szakirodalom

- BABITS MIHÁLY 1978. Tanulmány a magyar irodalomról. Francia közönség számára. = *Esszék, tanulmányok*. 1–2. köt. (BM művei.) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- BEKE JÓZSEF 2017. *Arany-szótár*. 1–3. köt. Budapest, Anyanyelvpolók Szövetsége – Inter.
- CZIGÁNY LÓRÁNT 1984. *The Oxford History of Hungarian Literature. From the Earliest Times to the Present*. Oxford, Clarendon Press.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY – VERES ANDRÁS szerk. 2007. *A magyar irodalom története*. 1–3. köt. Budapest, Gondolat Kiadó.
- D. SZEMZŐ PIROSKA 1972. Vernétől Jókaiig. *Science Fiction Tájékoztató*, december, 8. sz. 65.